

szombat

2000. március

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Dési János
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány,
Nemzeti Kulturális
Alapprogram

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

A címlapon
Szerényi Gábor grafikája

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet
Izraeli képviselő:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

A kéziratok szerkesztése
lezárult:

2000. február 16-án.
Szerkesztőség
és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Községi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

Telefon:

311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető
a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP
11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 2 Olvasóink írják
- 3 Számszaki jelentés –
Szociológiai felmérés a magyar-
országi zsidóságról
- 7 „Az emberek hajlamosak
konform válaszokat adni”
– Interjú Kovács Andrásval,
a kutatás vezetőjével
- 8 Kárpótlási fejlemények

VILÁG

- 9 Seres László: Az akarat diadala
– avagy: féljünk-e Haidertől?
- 10 Milliárdos adakozók klubja
- 14 Párizsi levél – Találkozás
Chedva Ferenci
festőművészével

IZRAEL

- 16 Uralkodjék az anarchia!
- 17 Metró vagy villanyvonat?

KULTÚRA

- 20 Szombati István: Figyeltek rám,
Lili-Ármin? (elbeszélés)
- 23 Zsidó sorsok magyar színpadon
– Konferencia-összefoglaló
- 28 „Egy nem kellemes beszélgetés”
B. Turán Róbert, Kézdy György,
Kishonti Ildikó, Kulka János
és Nagy András között
- 32 Könyvespolc: A tegnap
Atlantisza – A makói „Patyi
néni” áldott emlékének

Summary

A group of experts, with the leadership of sociologist **András Kovács** is conducting a survey about the Jewish community in Hungary, questioning 2000 people. We publish their preliminary assessment which was completed after the data collection was finished.

The first conclusion of the survey was that it is rather difficult to examine Hungary's greatly assimilated Jewish community because the community itself is not known.

These were some of the conclusions mentioned in the report:

- 90% of Hungary's Jewish community lives in Budapest, concentrated mostly in two of the so-called middle class districts;

- relative to the country's whole population, the proportion of married people is lower, and more people are divorced or widowed;

- 56% of the surveyed group, i.e. 68% of the working aged people within the Jewish population have a university degree, and this figure is many times higher than the Hungarian average;

- 26% within the test group work as managers, 29% as professional employees, 25% are self-employed: proportionally many more than in the whole of Hungary. As a result, their incomes are much higher;

- 28% of those questioned were born from mixed marriages, though this figure is 61% among those between 18 and 25 years (people with strong ties to the Jewish community were probably over-represented within the group);

- When examining how closely the tested group is related to Jewish religion and culture the following were found:

14% keeps the Sabbath, 34% fasts at Yom Kippur, 29% keeps the Seder, 8% eats kosher food, 21% has a mezuzah on their door(s), 15% made their sons have their bar micvah, 17% are circumcised, 32% celebrates Chanukka.

„From a Jewish point of view, there is no reason to be afraid of **Jörg Haider** and his Freedom Party's participation in government. It is not an anti-semitic party that was given power, but rather a party which is willing to integrate those who are anti-semitic or xenophobic. A deeply populist party, trying to please all, this is a „media party” with a radical liberal taint and its character, message and political methods have to be very carefully examined.” - writes **László Seres** about the much debated events in Austria.

Tamás Halász's article reports on the Conference on Theatre/Drama History organized by *Szombat*. The conference was dedicated to the Jewish participation in the Hungarian theatre and drama.

Olvasóink írják

Debrecenből Chilébe – Elhunyt Végházi István

November 22-én, Santiago de Chilében, helyi idő szerint a hajnali órákban elhunyt dr. Végházi István, vagy ahogyan Dél-Amerikában ismerték, Esteban Veghazí. Temetésén több százan vettek részt, közöttük magas rangú állami vezetők.

Végházi (Weinfeld) István, 1923-ban született Gyöngyösön. A Pázmány Péter Tudományegyetemen doktorált, és 1950-ben avatták rabbivá az Országos Rabbiképző Intézetben. Győrben, Debrecenben, majd rövid ideig Budán, a Frankel Leó utcában szolgált rabbiként. Egy időben Budapesti Izraelita Hitközség főtítkárhelyettesi funkcióját is betöltötte.

1962-ben elhagyta az országot (akkori szóhasználat: disszidált), és elfogadta a braziliai Belo Horizonte-i hitközség meghívását. Röviddel ezután a Belo Horizonte-ot is magába foglaló Minas Gerais állam főrabbi-já lett, majd 1965 és 1969 között Buenos Airesben működött rabbiként. A hetvenes évek elejétől kezdődően energiáit az oktató és a népszerűsítő munka kötötte le. Az 1962-ben alapított Buenos Aires-i Seminario Rabinico Latin-Americano (Latin-Amerikai Rabbiképző Szeminárium) tanított történelmet, és az intézet egyik vezető tanára lett. Ugyanakkor a Santiago de Chile-i Katolikus Egyetem ókortörténeti professzorává nevezték ki. Végházi István népszerű előadóként a kontinens sok pontján megfordult, és könyveit is örömmel forgatták a dél-amerikai zsidók nemzedékei. A Kolumbiában töltött öt év után a hetvenes évek végén Chilébe költözött feleségével, de két gyermeke és unokái Argentínában élnek.

A B'nai B'rith keresztény-zsidó párbeszéddel foglalkozó csoportját vezette Dél-Amerikában, aktív tagja volt a Chilei Történelmi és Földrajzi Társaságnak, vezetőségi tagja a Chilei Tudományos Társaságnak. Unokája, e sorok írója, aki Jeruzsálemben hallgat egyetemes és zsidó filozófiát, korábban pedig ugyanabban a Rabbiképző Intézetben tanult, ahol a nagyapja is tanított, úgy emlékezik Végházi Istvánra, mint a közéletben járatos, a világ vallásai és kultúrái iránt érdeklődő, nyitott, modern felfogású rabbira, aki – többek között – a dalai lámával és a pápával is kapcsolatban állt.

Silvana Kandel

A gyűlöletről a félelemig – és fordítva

(Néhány megjegyzés Bányai László cikkéhez)

A „Lojális kisebbség, vagy időzített bomba?” címmel közzéadott írás végkövetkeztetése egyértelmű válasszal szolgál a kérdőmondatra. „...Ha a zsidó alija csökken, vagy véget ér, az izraeli palesztin népesség nagyarányú növekedése hosszabb távon az ország zsidó mivoltát is megkérdőjelezheti.” Ebben az egyelőre csak az illusztris közíró által feltételezett esetben mi lehet – már ma – minden hazájáért aggódó izraeli kötelessége, feladata – kérdelem. A kérdésfeltevésből ugyanis egyenesen három válasz következik:

- a. a zsidó bevándorlás, valamint a természetes szaporodás folyamatainak intenzívebbé tétele
- b. az izraeli állampolgárságú arab kisebbség növekedésének meggátolása
- c. a fenti népesség „kiküszöbölése” valamilyen úton-módon.

Alapos a gyanúm, hogy cikke hangvétele és főleg felsorakoztatott érvei alapján közírónk a harmadik válasz mellé tenné le garasát. Ilyen megoldás mellett tör lándzsát az izraeli jobboldal egy tekintélyes hányada. Zeevi képviselő egy vereséget szenvedett hangsúlyosan nacionalista párt élén már évek óta követeli a transzfert: saját állítása szerint „csak” a megszállott terület arabságát szeretné küszöbön kívül helyezni, lehetőleg önszándékukból eredjenek útuknak, ins Allah...

Bányai úr, nem tudom ki fia-borja, azt sem tudom, mióta van az országban, bevallom fogalmam sincs hány arabot ismer, hánnyal „konzultált”, fél a szomszédságtól, noha ezt nem állítja nyílt őszinteséggel. Ám érvekkel bizonygatja: „időzített bombával” élünk együtt. Elképzelhető-e a lassan-biztosan ketyegő pokolgép hatástalanítása egyben a robbanás megelőzése az izraeli állampolgárságú arab/moslim kisebbség eltávolítása nélkül?

Ez az alig álcázott javaslat történelmi háttérbe ágyazottan szinte kézenfekvőnek tűnik.

Cvi Erez

*

Mint a fenti levél, valamint Jehuda Lahav előző számunkban közölt hozzászólása is tanúsítja, az izraeli belpolitikai viták átszüremlenek a Szombat hasábjaira. Ezzel – úgy látszik – együttjár az éles hangütés is. A „kiiktatás” vádjával szerkesztőségünk nem azonosul.

Vagyok, aki vagyok

„Vagyok, aki vagyok” – mondta Kővér László „programbeszédében” a Fidesz kongresszusán. Nem akartam hinni a fülemnek. „VAGYOK, AKI VAGYOK” – ezek Isten szavai. Amikor Isten megjelenik Mózesnek Hóreb hegyénél az égő csipkebozban, s elhívja őt, hogy teljesítse küldetését: szabadítsa ki a zsidó népet az egyiptomi szolgaságból, Mózes ezt kérdezi: „Ímé én elmegyek az Izrael fiaihoz és ezt mondom nekik: A ti atyáitok Istene küldött engem tihozzátok: ha azt mondják nekem: Mi a neve? mit mondjak nekik?” Isten így válaszol: „Vagyok, aki vagyok”. Ezek tehát a Biblia szerint nem is csak egyszerűen Isten szavai, de Isten (egyik) neve.

Elovasva Kővér László beszédét úgy tűnik, mintha nem véletlen egybeesésről lenne szó. Nem ez az egyetlen utalás ugyanis a Bibliára, nem ez az egyetlen mondat, ami azt sugallja, mintha aki mondta, Isten helyébe képelné magát. Ezt az érzést keltik az olyan megállapítások, mint hogy „nagy tettet hajtott végre”, mármint a Fidesz akárcsak Isten a zsidók Egyiptomból való kiszabadításával – hogy „szövetséget” ajánl Kővér az országnak, a nemzetnek, akárcsak Isten Noénak, Ábrahámnak, majd a zsidó népnek, hogy „csak nekik van érvényes mondanivalójuk”, hogy ő „kiszámítható barát” illetve szövetséges, hogy „ellenfelei, ellenségei (!)” tudhatják, mire számíthatnak tőle, hogy csak annak van „jövője” aki őt, őket választja, és még tucatjával lehetne sorolni a bibliai analógiákat. De ezt az érzést kelti az olvasóban a beszéd (több helyének) kinyilatkoztató jellege, s az az alap mondanivalója is, hogy Kővér, illetve a Fidesz vezetésével valami Kánaán-szerű jólétbe érkezik majd a nép, feltéve persze, hogy elfogadja ezt a „szövetséget”.

Persze lehet, hogy Kővér László nem tudja, hogy Isten szavait vette a szájára – nem kötelező ismerni a Bibliát, csak illik. Lehet, hogy éppen a Bibliából olvasta ki ezeket a szavakat, csak nem olvasta tovább a szöveget, és nem jutott el a néhány fejezettel később található parancsolatig: „Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd” nem kötelező alaposan olvasni, csak illik. Az is lehet, hogy érti Kővér e szavak jelentését, éppen ezért, illetve ennek ellenére mondja: nem kötelező figyelemmel lenni mások vallási érzéseire, nem kötelező kerülni a blaszfémiát, csak illik.

Mindenesetre ezek tükrében mintha kicsit más lenne az értelme a Kővér-beszéd másik elhíresült mondatának is: „Ez nem az a liberális párt, amelyikben azért nem választanak meg valakit elnöknek, mert a szülei kommunista zsidók”

Gergely István

Számszaki jelentés

Statistika a magyarországi zsidóságról

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézetében működő Kisebbségkutató Intézet 1999 márciusa és novembere között kérdőíves szociológiai felmérést végzett a mai magyarországi zsidóságról. A Kovács András szociológus által koordinált kutatás során 2015 interjú készült. A begyűjtött roppant mennyiségű anyag feldolgozása várhatóan a nyáron fejeződik be. A kutatók addig is gyorsjelentésben foglalták össze az egyszerűbben levonható következtetéseket. Az alábbiakban néhány kiemelt rész olvasható a gyorsjelentésből, mellette pedig a kutatásvezetővel készült interjút közöljük.

A minta

A zsidóság azok közé a társadalmi csoportok közé tartozik Magyarországon, amelyekről nem áll rendelkezésre egységes nyilvántartás. Ez az ún. reprezentatív minta kialakításának legnagyobb akadálya. Reprezentatív minta vételét azonban az a tény is nehezíti, hogy a jelentős méretű asszimiláció és keveredés következtében az objektív kategorizálás – annak eldöntése, hogy ki zsidó – sem egyszerű feladat. Emellett az antiszemitizmus történeti tapasztalatai és az ebből eredő félelmek egy bizonyára nem jelentéktelen méretű csoportot ma is visszatartanak a vallási-etnikai azonosság nyílt vállalásától... Összességében véve... azt valószínűsíthetjük, hogy mintánkban a zsidósághoz jobban kötődő, erősebb zsidó identitással rendelkező csoportok jelentősen, a magas társadalmi státusú csoportok pedig valamelyest nagyobb arányban szerepelnek, mint a teljes vizsgált népességben...

Demográfiai adatok

...A családi állapot szerinti összetétel több sajátosságot tartalmaz.

1. táblázat A teljes minta családi állapota és a csoportok nemek szerinti alakulása (százalékban)

	Teljes minta	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	18	20	17
Házass	46	56	37
Élettársal élő	7	8	6
Elvált	12	7	17
Özvegy	16	9	23
Összesen	100	100	100

A magyarországi teljes népességhez viszonyítva a zsidó népességben belül alacsonyabb a házassok, és magasabb az elváltak és özvegyek aránya. Az utóbbiak nagy száma a zsidó népességben belül a magas életkorúak, főként az idős nők viszonylag magas számával hozható összefüggésbe.

A nemek szerinti adatok az özvegyek arányának különbsége mellett az elváltak arányának jelentős eltérésére hívják fel a figyelmet: a házass/elvált arány jelentősen különbözik a férfiak és a nők között. Az elváltak aránya – ahogy a táblából is kitűnik – főként a nők között magas. Elsősorban itt haladja meg ez az arány a magyarországi népességben belüli adatot... A férfiak körében gyakoribb a nem zsidó partnerrel történő házasságkötés. Az is megállapítha-

tó, hogy az elvált férfiak között magasabb az újránházassági arány...

E kérdéskörben a további behatóbb elemzések azért is indokoltak, mivel a családi állapotról szóló adatok sok tekintetben ellentmondanak a zsidó népesség „családközpontúságáról” elterjedt sztereotípiáknak (amit egyébként a jelen vizsgálatnak az önsztereotípiákra vonatkozó kérdésblokkja is megerősíteni látszik). Úgy tűnik, a fiatalabb népesség esetében – a globális tendenciákkal egybeesően – a fent leírt tendenciák még erősebben érvényesülnek: felfelé tolódik el a házasságkötések időpontja, és növekszik az élettársi közösségekben élők aránya. A 30 év alattiaknál az utóbbi már jelentősen meg is haladja a házasságban élőkét.

Mindez a gyerekvállalással, az átlagos gyermekszám kérdésével is összefügg. Egészében az figyelhető meg, hogy a gyermekszám a zsidó népességben hasonlóan alacsony, mint a magyarországi népesség egészében: a minta tagjainak átlagos gyermekszáma 1,2. A minta tagjai között 29 százalék a gyerektelenek, 30 százalék az egy-, 31 százalék a két-, és csak 7 százalék a három- vagy többgyerekesek aránya... Megfigyelhető az egyáltalán nem magától értetődő tény, hogy kb. 40 éves kor fölött a férfiak gyermekszáma számottevően magasabb, mint a nők. (A magyarországi teljes népesség hasonló adatai között például nem talákoztunk hasonló jelenséggel.)

A népesség térbeli, szociális és kulturális jellemzői

A magyarországi zsidó népesség talán legszembevetőbb jellegzetessége nagyfokú térbeli koncentrációja: a populáció közel 90 százaléka összpontosul a fővárosban. Érdekes ezt egybevetni a korábbi generációkról nyert adatokkal, illetve a minta tagjainak születési adataival. (2. táblázat)

2. táblázat A teljes minta és a felmenők településtípus szerinti elhelyezkedése (százalékban)

	Nagyapa (legtartósabb) lakóhelye	Apa (legtartósabb) lakóhelye	Saját születési helye	Saját jelenlegi lakóhelye
Budapest	40	71	70	88
Vidéki város	29	19	20	11
Község	15	7	7	2
Külföld*	7	3	4	–
Összesen	100	100	100	100

* A felmenők esetében megjelenő „külföld” kategória döntően az elcsatolt országrészekre vonatkozik.

Látható, hogy a jelenlegi zsidó populáció nagyobb részének felmenői (nagyapai szintig) még vidékről származnak. (Ennél – ahogy a korabeli statisztikák is tanúsítják – jóval nagyobb volt a vidéki zsidóság aránya, hiszen az üldöztetések következményei sokkal súlyosabban érintették a vidéken élő népességet, mint a budapestit.) A nagyfokú koncentráció a közbülső generáció életútja során, lényegében az elmúlt ötven évben mehetett végbe. A fővárosba áramlás a jelenlegi generáció életében is folytatódott, amit a születési és a jelenlegi lakóhelyi adatok egybevetése is tükröz.

Ez a nagyfokú területi koncentráció a fővároson belül is érvényesül. Az adatok szerint a minta budapesti tagjainak közel egyharmada a XIII. és a II. kerületben lakik, s ezek mellett elég jelentős az V., VII., XI. és XIV. kerület részesedése is. A hagyományos „gettóövezet” részesedése összességében ma már inkább átlagosnak mondható...

Az iskolai végzettség és foglalkozási összetétel tekintetében is sajátos kép rajzolódik ki már a legáltalánosabb adatok alapján. Tekintsük át először az iskolázottsági adatokat, az alpmegoszlás mellett a viszonylag éles választóvonalat képező aktív-inaktív tagolódás szerint. (3. táblázat)

3. táblázat A teljes minta, illetve az aktív és inaktív népesség iskolázottság szerinti megoszlása (százalékban)

	Teljes minta*	Aktív	Inaktív
Max. 8 általános	3	1	22
Szakmunkásképző	5	3	6
Középiskola	29	30	28
Főiskolai diploma	19	22	16
Egyetemi diploma	37	46	22
Összesen	100	100	100

* A táblázat adatainál a bizonytalan iskolázottsági státusú tanulókat, többségükben egyetemi hallgatókat nem vettük figyelembe (a tanulók a populáció 9 százalékát teszik ki).

Az adatok egyrészt a populáció igen magas iskolázottságát, másrészt az iskolázottság fokának időben növekvő tendenciáját mutatják. Jól érzékelhető, hogy már a mai inaktív népesség iskolázottsága is magas volt, a diplomások aránya megközelítette a kétötödöt, és ez számottevően tovább emelkedett. A mai aktív népesség körében már a kétharmadot is meghaladja a diplomások aránya. Ezzel egyidejűleg az alacsony képzettségi szintek erősen összezsugorodtak.

Mindez természetesen jelentősen befolyásolja a foglalkozással, munkavi-

4. táblázat A teljes minta, illetve az aktív és inaktív népesség foglalkozás szerinti megoszlása (százalékban)

	Teljes minta*	Aktív	Inaktív
Vezető állású	26	25	27
Beosztott értelmiségi	29	32	25
Önálló, vállalkozó	16	25	6
Egyéb szellemi	21	14	29
Szakmunkás	6	4	9
Egyéb fizikai	2	1	4
Összesen	100	100	100

* A táblázat adatainál a bizonytalan iskolázottsági státusú tanulókat, többségükben egyetemi hallgatókat nem vettük figyelembe (a tanulók a populáció 9 százalékát teszik ki).

szonnyal kapcsolatos jellemzőket, a foglalkozási hierarchiában való elhelyezkedést.

A népesség átlagos életkorát tekintve viszonylag magas az aktív népesség részaránya. A munkanélküliek hányada mindössze 1 százalék. Az inaktív népesség dominanciája magasabb életkorban kezdődik, mint a magyarországi teljes népességen belül. Viszonylag alacsony a jelenlegi nyugdíjkorhatár előtt inaktív vá válók aránya. Az inaktív népesség jelentős csoportja a felsőoktatási intézmények hallgatói – főként egyetemen tanulók – közül kerül ki (a teljes mintában 9 százalékot tesznek ki).

mazottak részaránya csökkent, az önállóké, vállalkozóké jelentősen emelkedett az előző generációhoz viszonyítva. Míg ez utóbbi tendencia a zsidó népesség korábbi foglalkoztatási hagyományaihoz való visszatéréseként is értelmezhető, az ágazati megoszlásról rendelkezésre álló adatok módosult szerkezetéről tanúskodnak. Míg az inaktívak között még a kereskedelem volt az egyik legfontosabb foglalkozási terület, a fiatalabb nemzedéken belül ennek szerepe jóval kisebb, és az üzleti, személyi szolgáltatások, illetve a kulturális szféra vette át a vezető helyet. A hagyományos termelő ágazatok, ezen belül az ipar szerepe is erősen visszaszorult az aktív népességben az inaktívak egykori foglalkozási struktúrájához képest.

A **jövedelmi és anyagi helyzetről** való adatok ugyancsak a népesség magas státusszintjét jelzik. Ami az egyes foglalkozási csoportokat illeti, az aktívak közt a rangsor élén a vezető állásúak állnak nettó 184 ezer forintos átlaggal, ezt az önálló, majd a beosztott értelmiségiek követik 149, illetve 113 ezer forinttal. (Meg kell jegyezni, hogy különösen az aktív népességen belül jelentős volt azok aránya, akik nem kívántak nyilatkozni jövedelmükről. Az összes megkérdezett 20 százaléka hárította el a személyes keresetre vonatkozó kérdést, ezen belül az aktívak közül 27 százalék. Különösen az önálló és a vezetők közt volt gyakori a válaszmegtagadás 40, illetve 30 százalékkal. Az anyagi helyzetről rendelkezésre álló további adatok azt jelzik, hogy inkább a nagyobb jövedelemmel rendelkezők közt volt magas a válaszmegtagadók aránya.)

Vallási és származási háttér

A vallási-származási háttér vizsgálata objektíve a témakör legnehezebb kér-

A foglalkozás szerinti összetétel is a magas képzettségi szintet jelzi. Az alapadatok mellett itt is az aktivitás szerinti megoszlást mutatjuk be. (4. táblázat)

A magas státusú foglalkozási csoportok dominanciája a teljes mintában is szembetűnő, és még inkább így van ez a fiatalabb népesség körében. A vezető állásúak, értelmiségiek és az önálló részaránya a populáció egészében eléri a 70 százalékot, az aktív népességen belül a 80 százalékot is. A jelenleg aktív korosztályokon belül főleg az alacsonyabb szintű irodai dolgozók, alkal-

8. táblázat Vallási-kulturális hagyományok a gyerekkori és a jelenlegi saját családban, a teljes mintában és az egyes életkori csoportokban (százalékban)

	Teljes minta		18–25 év		26–35 év		36–45 év		46–55 év		56–65 év		66–75 év		75 év fölött
	gy.*	j.**	gy.	j.	gy.	j.	gy.	j.	gy.	j.	gy.	j.	gy.	j.	gy.
A szombat megtartása	30	14	8	11	6	18	11	14	20	14	38	10	49	14	58
Bőjt Jom Kippur idején	52	34	33	44	14	34	23	33	41	38	60	26	80	27	84
A széder megtartása	41	29	24	37	13	35	20	34	33	35	46	24	61	21	49
Kóser étkezés	20	8	5	13	6	14	10	9	13	8	19	5	32	3	42
Sólet főzése	59	38	44	50	40	31	50	38	57	43	64	38	73	34	77
Mezüze	37	21	25	31	13	26	17	25	24	26	37	11	59	13	66
Fiúknál a bár micva megtartása	36	15	20	25	10	12	16	17	21	16	37	11	59	13	69
Zsidó temetkezés	64	44	58	51	46	41	58	44	59	50	68	34	79	40	80
A fiúgyermek körülmételése	41	17	21	23	13	18	19	17	29	12	47	13	65	15	72
A hanuka megtartása	43	32	27	39	13	41	22	38	33	36	47	26	67	23	69

* gyerekkori család ** jelenlegi család

ben a hittant tanulók, a zsidó középiskolába járók és a zsidó ifjúsági szervezetek tagjainak aránya. Ezek a tendenciák még akkor is figyelemre méltók, ha tekintetbe vesszük..., hogy a mintába került fiatalok között minden bizonnyal felülreprezentált a zsidósághoz kötődők, illetve „visszatérők” csoportja...

A fentiek után még érdekesebb lehet a kérdés: mennyiben jutnak kifejezésre ezek a generációs jellegzetességek a családi vallási-kulturális miliőről rendelkezésre álló adatokban. E témáról a kérdőív egyebek közt egy olyan kérdés-sorozatot tartalmazott, amely a vallási-kulturális hagyomány egyes elemeinek előfordulását vizsgálta részben a szülői családban, részben a megkérdezettek saját családjában... (8. táblázat)

A gyerekkori (szülői) és a jelenlegi családi minták egybevetése pregnánsan mutatja a zsidó vallási-kulturális minták visszaszorulását Magyarországon az elmúlt fél évszázad során. (Bár bizonyos hagyományok – pl. a zsidó temetkezés – teljes eltűnéséről még így sem beszélhetünk.) Ugyanakkor a táblázat jobboldali fele, a szóban forgó összevetés korcsoportonkénti megjelenítése árnyaltabb kép kialakítását is lehetővé teszi. Ezek szerint a szekularizációs folyamatok a legerőteljesebben a mai idősebb korosztályokban mentek végbe, ahol különösen éles a szakadék a gyerekkori és a jelenlegi család gyakorlata között. A mai középkorosztályokban – kb. 40 évestől 65 éves korig – már a gyermekkorban is jól látható az erodálódási ten-

dencia, amihez képest a saját életpálya során már mérsékelt a változás. Ezek azok a korosztályok, amelyek már a szülői családban kevés vallási hagyománnyal találkoztak, és a vallási-kulturális megújulás korszakát is olyan korban érték meg, amikor az emberek már kevésbé nyitottak az ilyen változások iránt. A legfiatalabb korosztályokban ugyanakkor jól látszanak a tradíciókhoz való visszatérés bizonyos jelei: a vallási-kulturális hagyomány legtöbb eleme mind a gyerekkori családdhoz, mind az idősebb korcsoportok gyakorlatához képest magasabb arányban fordul elő...

Szembetűnő, hogy a vizsgált populáció a magyarországi népesség más vallási csoportjaihoz képest jóval kevésbé vallásos, illetve templomba járó. Míg a zsidó megkérdezettek kb. fele tekinti magát (akár a szó igen tág értelmében) vallásosnak, a hasonló arány főleg a katolikusok, de a reformátusok, sőt az evangélikusok között is magasabb (70 százalék körül mozog). Mint az adatokból kitűnik, igen magas – közel kétharmados – azok aránya, akik a nagyobb vallási ünnepek alkalmával sem látogatják a zsinagógákat. Ami a generációs különbségeket és a jelenlegi újabb fejlemények jeleit illeti, a szekularizációt és ennek a legfiatalabb korcsoportoknál mutatózó megtörését illetően a fentiekhez hasonló tendenciák figyelhetők meg.

A kutatás egy kérdéssorozata megkísérelte áttekinteni a ma már jelentős számú zsidó vallási, társadalmi és kulturális szervezetben való részvétel fokát,

az ilyen jellegű intézmények, programok látogatottságát. A vizsgálat adatai szerint a népesség nagyobb része elsősorban a kulturális intézményeken keresztül kapcsolódik a zsidó közösséghez. A megkérdezettek több mint 60 százaléka jelezte, hogy a szóban forgó rendezvények valamelyikén gyakrabban vagy ritkábban meg szokott fordulni. A zsinagógában tartott koncertek, a klezmer zenei rendezvények és a Bálint Községi Ház programjai egyaránt a népesség kb. 10 százalékát vonzzák gyakrabban és további mintegy 30 százalékát ritkábban. A Goldmark terem rendezvényeinek látogatottsága mérsékeltebb (3 illetve 22 százalék). Míg az utóbbi intézmény inkább az idősebb korcsoportok tagjai, a Bálint Községi Ház a fiatalabbak közt népszerűbb.

A vallási-társadalmi szervezetekben való részvétel a fentihez képest szűkebb körre jellemző. A válaszadók 39 százaléka mondta, hogy tagja valamilyen zsidó szervezetnek vagy részt vesz annak tevékenységében. A legtöbben... a Hitközségben való tagságról nyilatkoztak (ezen belül 2 százalék jelezte, hogy tisztséggel is rendelkezik), míg a rákövetkező nyitott kérdésben a megkérdezettek 20 százaléka említett további vallási-társadalmi szervezetet (ezen belül 7 százalék kapcsolódik mind az előbbihez, mind az utóbbiak valamelyikéhez). A legtöbben (12 százalékban) a *Mazsike* programjaiban való részvételtől számoltak be. Még megemlítendő (2 százalékos aránnyal) a *Zsidó Fiatalok Magyar-*

országi Egyesülete (US), és (1 százalék körüli előfordulással) a Habonim Dror, a B'nai B'rith, a Szim Salom és a Magyar–Izraeli Baráti Társaság.

Megfigyelhető, hogy a kulturális és a vallási-társadalmi szervezetekhez való kapcsolódás egyfajta kumulativitást mutat: a vallási-társadalmi szervezetek résztvevői több-kevesebb intenzitással többnyire kulturálisan is aktívak, míg fordítva ugyanez nem mondható el. Az aktivitás e lépcsőzetes felépítése alapján indexet alakítottunk ki a szervezeti részvételről, amelynek fokozatai: 1. távolmaradás mindenfajta (kulturális vagy vallási-társadalmi) szervezet tevékenységétől; 2. kulturális szálon való laza kapcsolódás (valamelyik kulturális rendezvénytípus időnkénti látogatása); 3. kulturális szálon való intenzív részvétel (még vallási-társadalmi részvétel nélkül); 4. vallási-társadalmi szervezetben való részvétel (a kulturális rendezvények intenzív igénybevétele nélkül); 5. több szálon való integráltság (mind vallási-társadalmi, mind intenzív kulturális részvétel). A következő táblázat az e típusok közti megoszlást mutatja be a teljes mintában, illetve az előzőekben leírt vallási-számozási csoportokban. (9. táblázat)

9. táblázat A zsidó vallási-társadalmi szervezetekben és kulturális intézményekben való aktivitás (százalékban)

	Teljes minta
Távolmaradók	29
Kulturális szálon laza kapcsolódás	26
Kulturális szálon intenzív részvétel	7
Vallási-társadalmi szervezetben való részvétel	27
Vallási-társadalmi és kulturális szálon is integráltak	12

A minta tagjainak valamivel több mint egynegyede mutat gyakorlatilag teljes érdektelenséget a Magyarországon meglévő zsidó szervezetek és kulturális intézmények iránt. További egynegyed laza szálon kapcsolódik: időnként részt vesz valamilyen kulturális rendezvényen. A vizsgált népességnek valamivel kevesebb mint felére jellemző a komolyabb aktivitás. E típusokon belül már inkább a vallási-társadalmi szervezetekhez való kapcsolódás dominál. A több szálon is integráltak aránya valamivel magasabb, mint tíz százalék.

„Az emberek hajlamosak konform válaszokat adni”

Interjú Kovács Andrással,
a kutatás vezetőjével

Kovács András szociológus, a magyar zsidóság háború utáni társadalomtörténetének egyik legjelentősebb kutatója, a téma egyik legismertebb szakembere itthon és külföldön. Kovács – többekkel együtt – kötődött a demokratikus ellenzékhez, az első számú kiadvány (Marx a negyedik évtizedben) szerkesztője volt s több írása is megjelent a második nyilvánosság különböző orgánumaiban. A háború után felnőtt „elveszett nemzedékről” szóló első tanulmánya a Párizsi Magyar Füzetek kiadásában jelent meg 1984-ben. „Hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok?” című interjúválogatása, melyet Erős Ferencel és Lévai Katalinnal együtt állított össze, a háború utáni asszimilációban felnőtt nemzedék zsidósággal való – gyakran groteszk, tragikomikus – szembesülését mutatja be. E generáció identitáskérdésével számos magyar és idegen nyelvű tanulmányában foglalkozott. Első ízben végzett átfogó vizsgálatot a magyarországi antiszemitizmusról, melynek eredményeiről egy könyvet és több tanulmányt írt. Most folyó kutatása, a mai magyarországi zsidóság részletes „feltérképezése” (melynek első gyorsjelentéséből idézünk részleteket) talán eddigi legnagyobb tudományos vállalkozása.

– Magyarország nem az első azon országok sorában, ahol adatfelvétel készül a zsidó népességről. Milyen tanulságai vannak ezeknek a vizsgálatoknak? Hogyan lehet „bemérni” egy olyan közösséget, amelyről sehol nincs nyilvántartás?

– Nagy különbség van az egyes országok között a tekintetben, hogy miként juthatunk el az alapsokasághoz, vagyis a teljes zsidó népességhez. Dél-Afrikában a hitközségi tagságot vették alapul, mivel – ha jól tudom – az ott élő zsidók, kevés kivétellel, mind tagjai a hitközségnek. Argentínában, ahol nemrég zajlott az adatfelvétel, de az eredmények még nem ismertek, hasonló a helyzet. Angliában már nehezebb dolguk volt a kutatóknak: ott a telefonkönyvben található zsidó nevekből vettek mintát, abból kiindulva, hogy

itt a névváltoztatás kevésbé volt jellemző, mint más országokban. Ez esetben már jelentkeznek bizonyos problémák az adatfelvételnél. Az Egyesült Államokban a tíz évvel ezelőtti mintavételi eljárást ma már nem találták használhatónak, ami a most küszöbön álló vizsgálat vezetői között komoly vitákat okozott. Mindezzel együtt azonban a fent említett országok mindegyikében volt valamilyen definíciója az alapsokaságnak. Nálunk semmilyen hasonló kiindulópont nem állt rendelkezésre. A hitközségi tagság csekély száma miatt erre nyilván nem alkalmas, a zsidó nevek alapján szintén nem lehet elindulni: nem volt semmilyen objektív kiindulópontunk. (Hasonló gondokkal kellett szembenézni Ukrajnában is, ahol szintén most folyik adatfelvétel a zsidó közösségről.) Ezért kellett olyan mintavételi eljárásokat alkalmazni, amelyek magukban rejtik a torzulás lehetőségét.

– Mennyit torzíthat ez a minta?

– Úgy vélem, mivel több mint kétezer interjú készült, elegendő adat áll rendelkezésre, hogy minden jellegzetes zsidó csoportról kielégítő jellemzést adhasunk. A torzulás ezeknek a csoportoknak az egymáshoz viszonyított arányában jelentkezhet. Mintánkban a zsidósághoz jobban kötődő, valamint – feltehetőleg – a magasabb státusú rétegek aránya nagyobb, mint az egész zsidó népességben. Ezeket azonban lehet majd korrigálni. Az adatokból pontosan kiderül, hogy mik azok az identitáshordozó – tradicionális vagy nem tradicionális – motívumok, amelyek révén az emberek kötődnek a zsidósághoz. Ezeknek a hierarchiája pontosan megjelenik a válaszokban: a kóser étel fogyasztása a legkevésbé jellemző, a zsidó temetkezés fordul elő a leggyakrabban. A gyerekkori család és a kérdezett jelenlegi családjának összevetéséből világosan látszik a tradíció visszaszorulása egyik generációtól a másikig. Jól összevethető tehát a különböző identitásteremtő tényezők súlya, a nemzedékek, sőt még az egyes korosztályok viszonya is a hagyományhoz. Nagyon jól kirajzolódik

tehát a trendek. Hogy a számok abszolút értéke mennyire áll közel a valósághoz, ott már jogos a kétely: úgy vélem, itt a valóságban mutatkozó maximummal vagy annál is magasabb értékkel van dolgunk. A számok értékelésénél tudni kell, hogy inkább a zsidósághoz jobban kötődő rétegek javára torzít.

- De honnan tudjuk meg azt, hogy mennyire? Zsidó körökben elfogadott becslés szerint az állítólagos nyolcvanezer magyar zsidóból talán tízezer kötődik bármiképpen a zsidó közösséghez - ha másképp nem, hát úgy, hogy évente egyszer elmegy a hanukabálra. A felvétel adatai szerint viszont a kérdizettek 55 százaléka jár vagy járt zsidó hittanra, 23 százaléka ismeri jól a héber ábécét, a 18-25 év közötti korosztálynak pedig 42 százaléka (!) tagja valamilyen zsidó ifjúsági szervezetnek. Személyes tapasztalataim alapján ezek az adatok nem a közösséghez tartozás magas arányát bizonyítják, hanem inkább azt, hogy a mintában túlreprezentált a közösséghez kötődő réteg.

- A mi kérdezetteink egyharmada mondja, hogy megtartja a Jom Kipur. Mivel a kérdés a szűkebb családra vonatkozott, az is igen válasznak tekintendő, ha a feleség bőjtölt az elmúlt években. Tudni kell azt is, mi a sajátsága az ilyen szociológiai felvételeknek: a kérdezési helyzetben az emberek hajlamosak konform válaszokat adni, jelen esetben olyanokat, amelyek a zsidósághoz való kötődésüket mutatják. Hiszen például a közreműködésre való felkérést is a hitközségtől kapták.

- De hogyan lehet később ezt a torzítást kiküszöbölni?

- Az adatok alaposabb vizsgálata során többé-kevésbé körülhatárolható csoportokat látunk, amelyekről megmondható, mennyire jellemző rájuk a tradícióhoz való kötődés. Biztosan számíthatunk bizonyos magatartásformák együttjárására is. Ezek alapján tudjuk majd korrigálni a valóságtól elrugaskodottnak tűnő arányokat. Teljesen kiküszöbölni azonban nem tudjuk ezeket - és ez így van minden szociológiai felmérésnél.

- Választ kapunk majd arra a kérdésre, hogy valójában mennyi is ma a magyarországi zsidóság létszáma?

- Stark Tamás történész a rendelkezésre álló összes statisztikából és egyéb adatokból készített egy részletes becslést a mai magyar zsidóság létszámáról. Ez a mi adatfelvételünkötől független kutatás, de a mi kutatásunkat összefoglaló kötetben szerepelni fog.

(g. j.)

Kárpótlási fejlemények

Alvó biztosítások

Február 16-án tartott sajtótájékoztatót Budapesten a „Holocaustkorszak Biztosítási Igényeinek Nemzetközi Bizottsága” (ICHEIC) nevű szervezet alelnöke, **Geoffrey Fitchew**, aki bejelentette a nevezett szervezet negyvenegy országot érintő tájékoztatói kampányának kezdetét. A kampány célja elérni a nemzetiszocialista üldözés mindazon áldozatait, illetve azok örököseit, akiknek még a háború előtről kifizetetlen biztosítási kötvényük maradt.

A bizottságot a nemzetközi nyomás hatására öt nagy biztosítótársaság hozta létre: az Allianz AG, az AXA, a Generali, a Winterthur Leben és a Zurich Financial Services, valamint ezek leányvállalatai. Míg ezek a cégek adták, illetve adják a kártérítéshez szükséges pénzügyi alapot, a bizottságban helyet foglaló zsidó szervezetek, Izrael Állam képviselői, valamint az amerikai és több európai állam biztosításfelügyeleti szervei az igények pártatlan elbírálására felügyelnek.

A sajtótájékoztatón - amint a média-kampány során is történni fog - ismertették, hogy kik léphetnek föl kárigénnyel és milyen eljárásra számíthatnak. Mindenki-nek javasolják, kérjen igénylőlapot, ha úgy tudja, hogy neki vagy felmenőinek a háború előtt volt valamilyen biztosítása. Mivel az egykor kiadott biztosítási kötvény az esetek nagy részében valószínűleg nincsen már meg, az igényeket a „mérsékelt szigorúság” elve szerint bírálják el - vagyis mindenféle tárgyi bizonyítékot elfogadnak, így például az egykori üldözött naplóbejegyzését is arról, hogy biztosítást kötött. (Kárpótlási igény azonban dokumentumok nélkül is beadható.) Az igény bejelentése után a bizottságra, illetve az érintett biztosítóra hárul a feladat, hogy archívumában utánanézzon: megtalálható-e ott az érintett személy neve.

Amennyiben az eredmény pozitív, a biztosító ajánlatot tesz az igénylőnek, és meg egyezes esetén a kötvényt mai áron (tehát az inflációt és a kamatot beszámítva) kifizeti tulajdonosának vagy az örökösnek. Kedvezőtlennek tartott döntés esetén az igénylő fellebbezhet a bizottsághoz. A bizottság rögzített szabályai szerint az igénylőnek 14 napon belül értesítést kell kapnia, hogy kérelme beérkezett, 90 nap elteltével pedig - ha eredmény még nem született - tájékoztatást kap a kutatás állásáról. Két nagy biztosító, a Generali és az Allianz azt is vállalták, hogy az 1945 után Kelet-Európában államosított kötvényekért is fizetnek kártérítést.

A kutatások nyomán összeállítandó alvó biztosítások listáját a bizottság az interneten is közzé fogja tenni.

Az ICHEIC arra is biztatja az érintetteket, hogy igényüket akkor is jelentsék be, ha az nem a fent említett öt biztosító egyikét illeti. A bizottság ekkor továbbítja az igényt a szóban forgó biztosítónak, de a kifizetést garantálni nem tudja. Amennyiben egy igénylő kérelmére negatív választ kap, még jogosult lehet a bizottság által föllállított Humanitárius Alap támogatására.

Az igény benyújtásának módjáról az alábbi helyeken lehet tájékozódni:

ingyenes telefonszám 06-800-13908

honlap www.icheic.org

postacím PO Box 1163

Wall Street Station

New York, NY 10268, USA

Tájékoztatót és segítséget ad az ügyben a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány is.

Volt kényszermunkásoknak fizetendő kárpótlás

Lapzártánkkor eredménytelenül értek véget azok a tárgyalások, amelyeket a német cégek és a német állam által föllállított tízmilliárd márkás alap elosztásáról folytattak a fent említettek valamint a zsidó szervezetek és azon kelet-európai országok képviselői, melynek állampolgárait a nácik kényszermunkára hurcolták. A zsidó szervezetek - elsősorban a *Claims Conference* - ahhoz ragaszkodnak, hogy egymilliárd márkát az egykori „árjásítások” (zsidók vagyonának kényszerű átírása nem zsidók nevére) még föl nem mért kárvallottjainak juttassanak. További egymilliárdot egy ún. „Jövőalap”-ba kívánnak helyezni, amely hosszú távú kulturális és szociális programokat finanszírozna. Ezt az elképzelést a német fél is támogatja. Technikai költségekre és az ügyvédek tiszteletdíjára 300 millió márkát irányoztak elő. A kelet-európai országok képviselői szerint viszont 9 milliárd márkát kellene a közvetlen kifizetésekre fordítani.

A lapzártánkkor elérhető információk szerint 15 ezer márkát szánnak az egykori zsidó rabszolgamunkások kárpótlására, a volt kelet-európai kényszermunkások pedig ennek 35-40 százalékát kapnák. A tárgyalások következő fordulóját március 5-re tűzték ki Washingtonba. Az itt megkötendő - remélhetőleg végső - megállapodás alapján készül el az a törvényjavaslat, amelyet ez év nyarán terjeszt a Bundestag elé a német kormány.

SERES LÁSZLÓ

Az akarat diadala

Avagy: féljünk-e Haider-től?

Jobb már az elején világosan beszélni: nem, **Jörg Haider**től és az **Oszták Szabadságpárt** kormányzati részvételétől zsidó szemszögből nem kell félni. Nem antiszemita párt került hatalomra Bécsben, hanem egy antiszemita közeget is integrálni kívánó, idegengyűlölő, mindenkinek megfelelni kívánó, tehát mélyen populistá, ámde radikálisan liberális beütésű médiapárt, amelynek karakterét, tartalmát, üzenetét és politizálási módját nagyon árnyaltan kell megvizsgálni, hogy véletlenül se

essünk például a **MIÉP** hibájába, amely az **FPÖ**-jelenséget teljesen félremagyarázva ünnepelte Haiderék győzelmét ürügyén önmagát. Jellemző módon a **MIÉP** már a 90-es évek közepén lezajlott olaszországi „rendszerváltást” is félreértette és **Berlusconi**, **Fini** pártjainak győzelmét saját értékrendjének diadalaként értelmezte, holott a **MIÉP**-hez képest ezek a posztfasizták a liberális demokrácia élbajnokai. Ausztriában is több történik, mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás – de érde-

mes félretenni zsigeri szorongásainkat és ítélkezéseinket.

Ami természetesen félreérthetetlen, az Haiderék külföldiellenessége, nem véletlenül nevezi az **FPÖ**-t az Európai Parlament vagy a brit nácifigyelő *Searchlight* magazin „rasszistának”; félnivalójuk így leginkább azoknak a potenciális kelet-európai munkavállalóknak és harmadik világbeli menekülteknek van, akik egy esetleges bécsi kvótadöntés nyomán nem, vagy az eddiginél jóval kisebb arányban utazhatnak be Ausztriába; de mivel az országnak alapvető érdeke az európai integrációban való részvétel és a fagyos nemzetközi elszigeteltség mihamarabbi megszűntetése, nyilvánvaló, hogy Bécs menekültügyben is alkalmazkodik majd az (épp eléggé antilibális és korlátozó) EU-normákhoz, ráadásul a politikai és választási üldözötteknek a NATO- és (most már) valamennyire EU-barát Szabadságpárt is megadná a menekültstátust, ha hinni lehet programjának.

Karintia kormányzójának az elmúlt években tett, elképesztő náciementegítő nyilatkozatai (a pártelnök 1985-ben, 1990-ben és 1995-ben is ellátogat egykori Waffen-SS-esek találkozóra, ahol a bajtársak „helytállását” dicséri; nyilvánosan kiáll **Walter Reder** háborús bűnös mellett; 1991-ben közli hírhedt mondatát a Harmadik Birodalom „példaértékű foglalkoztatáspolitikájáról”; 1995-ben „büntetőtáborok” nevezi a mauthauseni koncentrációs láger) azonban a legkisebb mértékben sem vetülnek ki az **FPÖ** politikájára: sem a párt programja, sem hivatalos retorikája, sem szimbólumrendszere nem tartalmaz antiszemita elemeket.

Ami valóban aggasztó, az a külföldiek beutazási tilalmának nem kizárólag gazdasági racionalitással, hanem az érzékeltetett kulturális mássággal való indoklása, illetve a látens szociális féltelmekre való rájátszás. Tény az is, hogy egyes parlamenti és helyi **FPÖ**-politikuskok valóban tettek a náci frazeológiára emlékeztető obskurus kijelentéseket és több személyi szálon át létezett/létezik kapcsolat az **FPÖ** és kisebb neofasiszta szervezetek, újságok, eszmék között:

- 1989-ben **Helmut Weiss** **FPÖ**-képviselő egy lapinterjúban kétségbe vonta „gázkamrák létét bizonyos helyeken”.

- **Raimund Wimmer**, Haider egyik mentora ugyancsak 1989-ben egy tévéinterjúban a külföldiek, különösen a

keleti zsidók bevándorlása ellen érvelt, lévén hogy „brutálisan mérsárolják le állataikat”.

• A karintiai neonáci *Nationale Front* egykori aktivistája, a fegyveres kiképzésben is részesült **Jürgen Hatzenbichler** a 90-es évek közepén szerkesztőként dolgozott a *Kärnter Nachrichten* című FPÖ-újságnál (mellesleg már neonáci korában is az FPÖ tagja volt). A *Nationale Front*nak az a **Gerd Honsik** volt a vezetője, aki anno a győri újfasisztákkal is tartotta a kapcsolatot.

• 1997-ben kipattant, hogy **Rene Schimanek** FPÖ-tag bebörtönözött neonáci aktivista testvérével, **Jörggel** együtt tagja a paramilitáris neonáci *Kameradschaft Langenlois*nak.

• Ugyancsak 1997-ben publikált az **Andreas Mölzer** ex-FPÖ-ideológus által kiadott *Zur Zeit* magazin egy antiszemita, vérvadás cikket (amelyet idehaza a *Magyar Demokrata* rendszeresen közöl, anélkül, hogy botrány tárgya lenne).

• **Helmut Kowarik** bécsi FPÖ-képviselő, gyógyszerész, különböző szélsőjobboldali szervezetek vezetője még két évvel ezelőtt is tulajdonosa volt a holocausttagadó és antiszemita irodalmat terjesztő *Volkssturm* kiadónak.

• 1998-ban a rasszista megjegyzéseiről ismert **Walter Howadt** FPÖ-politikus lett Ausztria pakisztáni nagykövete.

• Ugyanabban az évben **Franz Larfer** FPÖ-képviselő az állampolgársági jog törvénytervezetéről szóló parlamenti vitában náci terminológiával „átnepesítésnek”, áttelepítésnek (*Umvolkung*) nevezte a várható menekülthullámot, Haider pedig egy napra rá a „túldegenedéstől” (*Überfremdung*) féltette az osztrákságot. Ez utóbbi volt aztán az a kulcsszó, amely döntő szerepet játszott az FPÖ 1999-es választási kampányában és győzelmében.

Ahhoz azonban, hogy megpróbáljuk megérteni az FPÖ-komplexumot, nem elég hivatkozni a sokat emlegetett valós és látens osztrák ideggyűlöletre, a szociális biztonság elvesztésétől való „kisemberi” félelemre, hiszen egyrészt Haider nemcsak erre válasz, másrészt, ha rajta múlna, ő maga is drasztikusan leépítené a széles szociális ellátórendszert.

Mindenekelőtt szem előtt kell tartanunk a nagyon is specifikus osztrák belpolitikai helyzetet, az évtizedes szocdem-néppárti Proporz-vircsaftot, valamint a nyugat-európai szélsőjobboldali pártok heterogenitását. A korrupt

kétpártrendszerre, párttagsági könyvek alapján felosztott területté kövesedett jóléti demokrácia polgárai elsősorban tiltakozó voksukat adták le Haiderre, hiszen a gyenge politikus hírében álló **Heide Schmidt Liberális Fórumával** vagy a baloldali **Zöld Alternatívával** elmentben őbenne látszódott az erőteljes, dinamikus változás és az illegális bevándorlással szembeni hatékony munkaerő-piaci védelem potenciálja. Haider tudatos pártépítési stratégiával, szívós, aprólékos médiamunkával készült a győzelemre, markánsan megfogalmazva az „egyszerű osztrák kisember” (a „kisember” visszatérő eleme a jobb- és baloldali demagógiának) xenofób félelmeit, biztonság iránti vágyait – anélkül azonban, és ez igen lényeges szempont, hogy valamiféle tekintélyelvű, rendpárti, demokráciaellenes irányba csatormázta volna a kétpárti demokráciával szembeni frusztrációt.

Figyelemre méltó jelenség, hogy az FPÖ a nyugat-európai szélsőjobboldali pártok „nyugatos”, neoliberais-modernista vonulatához tartozik, mint **Blocher Svájci Néppártja** (SVP), Berlusconi *Forza Italia*-ja, Fini *Nemzeti Szövetsége* (AN) vagy az *Északi Liga*. A népies-etnopolitikai, nyugat-, modernizáció- és kapitalizmusellenes vonulathoz tartoznak az olyan explicit gyűlöletkeltő, fasisztoid szervezetek, mint a *Német Népi Unió* (DVU), a német *Republikánusok* (REP) vagy **Le Pen Nemzeti Frontja**, és ez utóbbi irányzathoz kapcsolódik a MIÉP is, hiszen **Csurka** cikkei, beszédei, **ifj. Hegedűs Lóránt** gyűlöletkeltő, antiszemita szövegei szerves harmóniában vannak a párt különös kegyetlenséggel elkövetett politikai lépéseivel (**Bárdossy**-rehabilitáció stb.).

Ahogy azonban **Kövér László** militáns nyilatkozatai, a „zsidókérdés” meg tárgyalásának kormányzati felvetése lényegében nem szól másról, mint a potenciális MIÉP-szavazóbázis Fidesz általi cinikus bekaszálásáról, úgy Haider esetében sem kell ennél mélyebb jelentőséget tulajdonítanunk múltbéli, nagy vihart kavart nácimentegítő nyilatkozatainak, bármennyire felháborítóak is.

Haider is pontosan tudja, hogy az Európai Unión belül Ausztriában mérték a legmagasabb rasszizmusszintet (legalábbis egy 1997-es *Eurostat-Gallup* kutatás szerint), és **Paul Johnson** brit történész sem véletlenül nevezte Ausztriát „Európa legantiszemitább országának”. Úgyhogy igaza lehet a bécsi *Társada-*

lomtudományi Interdiszciplináris Kutatóközpontnak (IFS), amely szerint „e párt neopopulista, diszkrimináló megfogalmazásai, valamint az állandó, tudatos provokációk nem meggondolatlan-ságok, hanem a politika tudatosan bevetett eszközei”. Jörg Haider tudatosan akarta a győzelmet, és azt is tudta, milyen gesztus- és eszközrendszerrel szerezzé meg. Mély országismeretere utalhat cinikus kijelentése, miszerint „az FPÖ nem a náci párt utóda. Ha az lenne, meglenne az abszolút többségünk”.

Nemzetiszocialista családban született, apja volt az egyik első illegális NSDAP- (később: SA-)tag Ausztriában. Árjasított birtokon él a mélykonzervatív Karintiában, és egész életútját végigkíséri a nemzeti múlttal való szembenézés képtelensége, amit „generációs alapon” meg is ideologizál. Hazája nemzettudatát nyíltan lebecsüli („Ausztria ideológiai torzszülött”), erősen németorientált, de „pozitív patriotizmusnak” nevezett nacionalizmusa inkább gazdasági protekcionizmus, mintsem valamilyen nagynémet hőzöngés. Nemzet- és hazafogalma a „családdal” valamint „kulturális” és „természeti” fogalmakkal operál, anélkül, hogy belesétálna a biológista, ökofasiszta csapdába (amit viszont némely német zöld politikus nem tudott elkerülni).

Haider szeretné a múltat végképp eltörölni. Képtelen tettestársat látni az 1938-as Ausztriában, képtelen felfogni, ezért mentegeti a náci rémtetteket, és durva érzéketlenséget tanúsít a náci nyelvezettel szemben. Haider azonban nem neonáci politikus, soha nem tagadta a holocaustot és a zsidóságra sem tett dehonesztáló megjegyzéseket. „Nem a kollektív bűnösség nehezedik ránk, hanem az emlékezés kényszere” – nyilatkozta ugyancsak generációs szemszögből a *Die Zeit*-nak.

Bizarr, szalonképtelen nyilatkozat-kultúrájában mozgalmát hol „Ausztria PFSZ-ének” nevezi, hol pedig eljártssza az üldözött mártírt és közli, ő és pártársai „korunk zsidói”. Az évszázad legnagyobb háborús bűnöseinek tartja **Hitlert, Sztálint** – és **Churchillt**. Az afrikai, kelet-európai bevándorlókból elsősorban „bűnözőket”, sebtolvajokat, drogdilereket lát, magában a bevándorlásban pedig „újraelosztást”, amelynek során „nem a pénz megy az emberekhez, hanem az emberek a pénzhez”. Egyformán hivatkozik a „globalizációs csapdára” és a meggyőződéses kozmo-

polita **Daniel Cohn-Bendit**re, akitől hosszan idézi, hogy „a polgárookra kell bízni, milyen mértékben lesz Németországból bevándorlási ország”. Maga Cohn-Bendit egyébként igen találóan úgy látja: „Nem Haider hétköznapi, reakciós politikája a probléma, hanem az alapbeállítottság, ami a fejében van.”

Haider „alapbeállítottsága” azonban nehezen meghatározható, hiszen a fejében (és persze némely párttársának fejében) tagadhatatlanul meglévő antiszemitizmus mély, étegnak az FPÖ politikájára nézve semmilyen következménye sincs. Izrael és a bécsi Zsidó Hitközség tiltakozásának hatására Haider újabban elhatárolódik korábbi önmagától, a nemzetiszocialista múlt mentetetésétől, ugyanakkor jellemző módon szűkségét érzi annak, hogy honlapjára feltegye a „vannak zsidók, akik szeretnek engem” stílusú szövegeket. Így került fel az FPÖ weboldalára az a hír, hogy **Simon Wiesenthal** nem tartja őt nácinak; hogy **Abraham Foxman**, az *Anti-Defamation League* elnöke már nem követel szankciókat Ausztria ellen, valamint az, hogy egy **Lowy** nevű, magyar származású észak-amerikai főrabbi (bizonyos „Tush haszid ortodox közösség” nevében) üdvözlő levelet írt Haidernek 50. születésnapjára, amelyben főrabbi úr a közösség osztrák-magyar gyökereire hivatkozva határozottan visszautasítja Izrael és a zsidó közösség „ön elleni, félelemből, gyűlöletből és diffamálásból álló kampányát”, elfogadva Haider eddigi bocsánatkéréseit náciügyben.

Izrael természetesen nem érte be ennyivel, sürgős aljára szólította fel a tízezer fős osztrák zsidóságot, **Scharanszkij** belügyminiszter pedig beutazási tilalmat rendelt el Haiderrel szemben. A bécsi hitközség elnöke, **Ariel Muzicant** pedig mély aggodalmának adott hangot Haider győzelme után, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a bécsi hitközség két legfontosabb politikai célja, a kárpótlás jogi szabályozása és a kelet-európai (főleg a szovjet utódállamokból történő) zsidó bevándorlás engedélyezése nem a szövetségi kormány hatáskörébe tartozik: az előbbi már nemzetközi szinten zajlik, az utóbbi sorsa meg a bécsi helyhatóság kezében van, és amúgy is csak pár száz embert érint.

Mint minden populista pártnak, az FPÖ-nek is leginkább saját programja, a neoliberalizmus és szociális vonások közti megannyi ellentmondás okozhatna fejfájást (persze nem okoz, ettől populis-

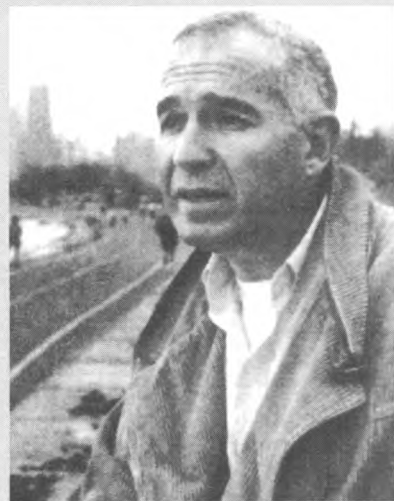
A Sichrovsky-jelenség

Nem kevés zsidó és nemzetközi kritika éri a bécsi Zsidó Hitközség befolyásos személyiségét, a vitatott „disz-zsidónak” tartott **Peter Sichrovsky** író-újságíró, mert 1996 óta képviseli az FPÖ-t az *Európai Parlament*ben (öt másik FPÖ-képviselő mellett) és – emellett – ő szervezi **Haider** pr-kampányát az Egyesült Államokban. Ő volt az, aki Haider tavalyi karintiai győzelme után kínos módon négy izraeli rabbival aláíratott egy papírt, amellyel gyakorlatilag Haider „zsidó hitelesítését” akarta elérni.

A mainstream balliberális zsidó közeg Sichrovskyt árulónak, Haideret pedig antiszemitának nevezte, amiért utóbbinak egy zsidó barátja van szükségéhez, hogy elkerülje az antiszemitizmus vádját. Maga Sichrovsky azonban – aki Haiderben „az osztrák demokrácia jövőjét” látja – éppen ezt a felvetést nevezte antiszemitának, hiszen elmondása szerint így nem politikusként, képviselőként, hanem zsidóként tekintenek rá. Érdekes ellentmondás, hogy míg Haider tagadta, hogy Sichrovskyt zsidó származása miatt helyezte az FPÖ-eurolista második helyére, Sichrovsky a *The Jerusalem Report*-nak elismerte, hogy Haider és ő használták egymást: „Én így jutottam gyors politikai karrierhez, ő meg határozottan zsidóként használt engem.”

Az 53 éves, osztrák identitású, Bécsben és Chicagóban élő Peter Sichrovsky, a kelet-németországi Ortodox Szövetség elnöke (amelyet a Bubis-féle „hivatalos” német hitközséggel szemben hoztak létre) számos barátját elvesztette, amióta az FPÖ színeiben politizál (a *Der Standard* szerint főleg olyanokat, akik szerint „egy zsidónak automatikusan a baloldalon kell állnia”). Az író-politikus

azonban ezt és a szerinte hamis fasizmus-antifasizmus logikát is élesen visszautasítja, tiltakozva a megbélyegző „Haider házizsidója” státusz (**Ariel Muzicant** hitközségi elnök) ellen. Sichrovsky – aki a fél családját elvesztette Auschwitzban – úgy látja, hogy a háború utáni hivatalos antifasizmus nem más, mint egy, a volt NDK-ból irányított, sikertelennek bizonyult „mitosz”. Az önjelölt antifasiszták Sichrovsky szerint nem képesek tanulni, nem látják, hogy ma már nem a fasizmus, hanem a különböző fundamentalizmusok jelentenek veszélyt a polgári demokráciára.

A *Die Welt* kérdésére, vajon nem tölt-e be mégis „zsidó alibifunkciót” Haider oldalán, Sichrovsky közölte: „Nekünk zsidóknak, akik Ausztriában vagy Németországban nyilvános szerepet töltünk be, tudatában kell lennünk annak, hogy bizonyos értelemben mindannyiunknak alibifunkciója van. (...) A német és osztrák zsidóság képviselői nem az alapján fejtik ki befolyásukat, hogy hány embert képviselnek, hanem azért, hogy zsidóként alibifunkciójuk van.” Haider hirdeti nyilatkozatairól pedig nemes egyszerűséggel közölte: „Nem bocsátom meg ezeket, de elfogadom, hogy emberek néha hibáznak.”

ta). Az FPÖ előtörténete a kulcs sok mai történés megértéséhez: a háború után nem utolsósorban azért hozták létre elődszervezetét, a *Függetlenek Ligáját*, hogy a volt náci funkcionáriusokat és egyszerű rajongói rétegeket szervesen integrálják a többpárti demokráciába. Az 1956-ban megalapított Szabadságpártban (pontosabb fordítás-

ban: *Ausztria Szabadelvű Pártjában*) már egyszerre volt jelen a nagynémet nacionalizmus és a liberális demokrácia eszmeköre; ez utóbbi vonás az idő haladtával olyannyira megerősödött, hogy a párt nyitni kezdett az európai, szabadpiaci értékek felé.

A két irányzat még a hetvenes-nyolcvanas években is egyaránt jelen volt a

pártban. 1986-ban, az ifjú demagóg Jörg Haider elnökké választásával azonban minőségi fordulat következett be: az FPÖ megindult a sikeres jobboldali protestpárttá válás útján, hogy elnyerje a szó szoros értelmében uralkodó pártok elleni tiltakozó szavazatokat, megtízszerezve szavazóbázisát. Ez a trend csak megerősödött Heide Schmidt és a Liberális Fórum kiválásával, az FPÖ-nek a Liberális Internacionáléból való kizárásával, anélkül azonban, hogy Haider valamiféle modernizációellenes, romantikus-antikapitalista, „harmadikutas” nemzeti irányba terelte volna pártját.

Épp ellenkezőleg: az FPÖ (a MIÉP-pel szöges ellentétben) klasszikus neoliberais módon kis, bürokrácia- és korporációmentes Ausztriát akar, nagymértékben erősíteni az öngondoskodást, a vállalkozói szabadságot, privatizálná a nyugdíjrendszert és a médiát, csökkentené az adókat, szigorú rászorultsági elvet alkalmazna a szociális ellátórendszerben, megnyirbálná a segélyezési szisztémát, a kultúra állami finanszírozását – miközben jó populistaként az „individualizmust” ostromozza, a „szociális biztonság megtartását”, mi több, „szociálisabb szociálpolitikát” ígér. Ugyanígy egyszerre közeledne az egyházhoz és kéri ki magának, hogy „a politikát befogják az egyház szekere elé”. Zavarosan megfogalmazott regionális politikát, helyi döntéshozatalt hirdet, miközben a brüsszeli eurokratákkal szemben a nemzeti szintű önállóságot hangsúlyozza. A bűnözésre való keménykezdő reakción kívül azonban a szélsőjobboldalra jellemző tekintélyelvű, rendpárti, tradicionalista jegyek nem fedezhetők fel programjában.

A Haider-párt kezdeti időszaka a kritikusok megnyugtatóra nyilvánvalóan békésen, verbális botrányok nélkül fog telni. Ha azonban az FPÖ-t a kormányzati munkába való beszürkülés veszélyeztetni, kénytelen lesz önálló arculatát felmutatni. Ez az arc pedig nem lesz más, mint Karintia kormányzójának valamelyik arca.

Források: FPÖ online, Die Zeit, Der Spiegel, Die Welt, Berliner Zeitung, Der Standard, Falter, Jungle World, The Economist, TIME, IFS, The Simon Wiesenthal Centre, World Jewish Congress, Jüdische Rundschau, HaGalil online, Gesellschaft für Politische Aufklärung, Anti-Defamation League.

Ronald S. Lauder, a Lauder Javne iskola felavatásán

Milliárdos adakozók klubja

Az amerikai zsidó közösség által fölállított jótékony célú alapítványok összes vagyona eléri a húszmilliárd dollárt. Ennek hozadékaként évente egymilliárd dollárt osztanak szét a pályázók között.

Miközben az amerikai zsidóság szervezetenként roppant széttagolt, a közösségi pénzügyítés oroszlánrészét évtizedeken át egyetlen szervezet, a *United Jewish Appeal* (UJA) végezte. A UJA tevékenységét évtizedeken át nem érte alapvető bírálat, a közösség hatékony önszervezésének mintájaként emlegették, amely példát mutat, miként lehet a jó szándékot eredményesen jó cselekedetekre váltani.

Az amerikai zsidó filantrópia terén végbemenő szerkezeti változásokat nem is a UJA hatékonyságának hanyatlása váltotta ki, hanem a közösség értékrendjében végbemenő változások. Az amerikai zsidóság főárama együtt mozog az amerikai társadalommal, mely-

ben az utóbbi évtizedekben uralkodóvá vált a sokféleség dicsérete, a „small is beautiful” elve. Ennek megfelelően a pályázni kívánóknak immár kisebb-nagyobb alapítványok széles választéka áll rendelkezésére. Az amerikai *Moment* magazin 7500-ra teszi ezek számát.

Az Amerikában mostanában honos hagyomány szerint a gazdagság egy bizonyos szintjén túl illendő jótékony célra adakozni. A *Moment* magazin az adakozóbb kedvű amerikai zsidó milliárdosok közül mutat be néhányat. A nálunk is ismertek között van **Steven Spielberg** médiamogul, akinek Shoah-alapítványa Magyarországon is tevékenykedik; **Ronald Lauder**, a kelet-európai zsidó iskolák nagyvonalú támogatója és **Edgar Bronfman**, aki Amerikában adományozott dollármillióival a befolyásos *World Jewish Congress* elnökévé verekedte föl magát.

A világszerte ismert zsidó milliárdosok között sorolja fel az említett magazin **Soros Györgyöt** is, noha neki köztudottan alapelve, hogy zsidó célokra nem adakozik. A fent említett emberekkel ellentétben Soros nem hagyományörző kelet-európai bevándorlók leszármazottja, hanem egy asszimiláns magyar családé, ezért viszonya a zsidósághoz sokkal prob-

lematikusabb. A magyar származású milliárdos azonban nem áll egyedül azzal a szokásával, hogy nem zsidó célokra adakozik. A Moment becslése szerint az amerikai zsidók adományaiak kétharmadával nem zsidó célokat támogatnak. Ennek elsődleges oka természetesen az asszimiláció: a zsidók hálások a befogadó társadalomnak a sosem látott lehetőségekért. Az elit intézményeknek (pl. a Carnegie Hall) nyújtott adomány nemcsak az adakozó presztízsét növeli, hanem az elitbe kerülés szempontjából is fontos. Miközben az amerikai zsidók – párhuzamosan az egész társadalommal – egyre gazdagodnak, adományaikból arányosan egyre kevesebb jut a zsidó közösségnek.

A saját alapítvány nemcsak azért fontos az adakozó számára, mert így maga választhatja meg, milyen kezdeményezést támogat, hanem azért is, mert a támogatott kezdeményezés sorsát végig figyelemmel kísérheti. Az amerikai társadalomban meghatározó jelentőségű innovációs kedv és a szervezetek örökös tökéletesítése átszivárog a jótékonykodás területére is: az adakozók újabb és újabb kezdeményezések támogatásával próbálkoznak, és nem elégszenek meg az egyszeri adományozással, hanem igyekeznek hosszú távon szemmel tartani a támogatott vállalkozást. Ennek példaként említi a Moment a New Yorki *Covenant Foundation*-t, amellyel alapítója, **Susan Crown** évről évre a zsidó oktatást előmozdító legeredetibb kezdeményezéseket jutalmazza húszezer dollárral. Az alapító szerint a meglévő jótékonyági hálózat nem volt alkalmas az eredeti kezdeményezések felkarolására. Mindamellett a Crown család a „régii hálózat” kampányai számára is adakozik – csakúgy, mint számosan az új úton járók közül.

A hagyományos közösségi és családmodellek felbomlása is oka az adakozási szokások megváltozásának. A hajdan családcentrikus zsidó közösségi modell ma már csak az ortodoxia őrzi töretlenül; az asszimiláltabb zsidók körében igen magas a vegyes házasságban élők, elváltak és egyedülállók aránya. Az ő gondjaikra nem adnak választ a zsidó jótékonyág hagyományos formái, amelyek a fenti „devianciákat” nem tartják szem előtt. A társadalomban végbemelő gyors ütemű változásokhoz hatékonyabban alkalmazkodnak a kisebb magánalapítványok – éppúgy, mint ahogy a gazdasági változásokra is gyorsabban reagálnak a magánvállalkozások, mint a központilag irányított gazdaság.

AMERIKA: LUBAVICSI ISKOLÁK EXPANZIÓBAN Az Egyesült Államok reform- és konzervatív zsidóságának héber iskolái komoly versenytárral néznek szembe: az egyre inkább hódító lubavicsi chaszid iskolákkal.

Az amerikai nagyvárosok és elővárosok lubavicsi chabad küldöttjei egyre-másra nyitják iskoláikat, amelyekbe a diákok 90 százaléka nem ortodox környezetből érkezik. Az Egyesült Államokban és Kanadában a mozgalom 350 héber iskolát tart fenn, melyekben mintegy 25 000 gyermek tanul. Ezenkívül több százezerre tehető azoknak a száma, akik a kiegészítő vagy az úgynevezett délutáni iskolákat látogatják.

A magyarázat sokrétű. A fő ok abban rejlik, hogy Amerikában csökkent az emberek felekezeti kötődése és a liberális amerikai zsidók közösségi élete is egyre inkább fogyasztói attitűdöket vett fel. A lubavicsi iskolákban jóval kevesebb pénzt kérnek a szülőktől, mint a reform- vagy konzervatív iskolák fenntartói. Egy kertvárosi liberális zsinagógában akár évi ezer dollárt is elérhet egy család évi tagdíja. Az elővárosi reform- és konzervatív zsinagógák által fenntartott héber iskolák is drágábbak, és itt a szülőktől elvárják, hogy az iskolákon keresztül az iskola fenntartójának közösségéhez is tartozzon – legalábbis anyagilag.

David Eliezrie rabbi, a kaliforniai Yorba Lindában működő lubavicsi iskola vezetője szerint ők lehetővé teszik, hogy a szülők nagy anyagi áldozatvállalás nélkül is zsidó iskolába járathassák gyermekeiket – és még a vallási elkötelezettséget sem követelik meg. A lubavicsi slichok és tanárok jóval olcsóbban vagy éppen csak a napi igényeiket fedező bérért dolgoznak. Eliezrie rabbi szerint a tevékenységük a reform- és konzervatív iskolák színvonalát is emeli: „Ahová csak a chabad beteszi a lábát, a konzervatív és a reformzsinagógák már a következő héten igazgatósági üléseket tartanak, jobb programokat terveznek és valószínűleg meg.”

Több konzervatív vezető azonban az oktatási színvonal csökkentésével vádolta meg a lubavicsiakat, akik maguk is beismerték, hogy még nincsenek felkészülve az ilyen jellegű feladatokra. A chabad iskolái azonban nem pusztán a napi oktatási feladatokra koncentrálnak, hanem „jó érzést, belátást és filozófiát” próbálnak adni a nebulóknak. **Gitlin** rabbi, az egyik Toronto melletti chabad iskola vezetője szerint a nemrég elhunyt rebbről is tanítanak, de csak más zsidó vezetők és történelmi figurák – így **Szenes Hanna** és **Golda Méir** – mellett.

Több, a reform-, illetve a konzervatív mozgalomhoz tartozó szülő arról számolt be, hogy meg vannak elégedve az iskolákkal, mert a gyerekek zsidósága elmélyült, és többen dicsérték a tanárok lelkesedését. „Hisznek abban, amit tanítanak, és ezek az értékek átsugároznak a gyermekekre” – mondta az egyik anya, akinek gyereke Eliezrie rabbi iskolájába jár.

Mások viszont elégedetlenek, mert a modern társadalmakban egyre inkább teret hódít az egalitáriánus elvek – így a női egyenjogúság – nem hatolt be az alapvetően mégis ortodox lubavicsi iskolákba: így *bat micva* szertartás sem szerepel ezek programjában.

ELINDULT A „SZÜLETÉSI JOG” PROGRAMJA Az Amerikában elterjedt nevén „birthright” névre hallgató projekt lényege az, hogy minden 16 és 25 év közötti, diaszpórában élő zsidó fiatal jogosult egyszer ingyen (vagy nagyon kedvezményesen) tíznapos látogatást tenni Izraelben. A program szervezői a rövid, de igen tartalmas út során igyekeznek minél többet megmutatni a zsidó államból. A cél az, hogy a fogékony életkorban lévő fiatalokban föltámadjon az érdeklődés Izrael és tágabb értelemben a zsidó közösség iránt, ami – a szervezők reménye szerint – az asszimiláció hatékony ellenszere lehet. A hosszú távú program első esztendejében négyezer amerikai fiatal Izraelbe utaztatását tervezik. A költségeket nagyobb részt amerikai szponzorok, kisebb részt az izraeli költségvetés állja. Utóbbi miatt számos bírálat hangzott el Izraelben. Miért kell jómódú amerikai fiatalok utazását fizetni – vetik ellen a bírálók –, amikor ezt a pénzt anyagi gondokkal küszködő izraeliek támogatására is lehetne fordítani? A terv pártolói viszont hangsúlyozzák, hogy itt nem egyszerű turizmusról van szó, hanem küzdelemről az asszimiláció ellen, amely ma a diaszpóra zsidóságát fenyegető legnagyobb veszély. E munkából pedig a mai zsidó világ első számú központjának ki kell vennie a részét. Az elképzelést érő másik kifogás az, hogy mit sem ér egy tíznapos út – bámmennyire gazdag is élményekben –, ha a hazatérő fiatal ezután ugyanabba az asszimiláns közegbe kerül vissza, amelyből tíz napra kiemelték. A szervezők ezért – különböző közösségi programok formájában – már az „utókezelésre” is kidolgozták a javaslatukat.

Cfáti látkép (fent)

Rabbi Jisrael Abuchatzera – a „Baba Sali” (balra)

Párizsi levél

*Találkozás
Chedva Ferenci
festő-
művésznővel*

A Rue des Rosiers egyik neves galériájában, a Galerie Dimában csodáltam meg újra az Izraelben élő, magyar származású festőművésznek képeit. A galéria mellett egy jó nevű zsidó vendéglő, a „Mi-Va-Mi” is az ő műveivel dekorálta falait, s meglepődve, csodálattal néztem a lubavicsi rabbi portréját: mintha élne ez a pasztellrajz a vörösesbarna keretben, szinte rembrandti stílusban – mindenkit elbűvöl.

Nem is csoda, hogy kedvet kaptam arra, hogy eljussak a művésznek otthonába, műtermébe, Rámát Chasaronba. Szép világban él, s nagy öröm számára, hogy sokan keresik fel még Párizsból is. Akik ezeket az arcokat látták, nem tudják elfelejteni a zsidó stét, a tradíciók világát. A szenvedéstől megtört jidise mamék, vagy az öreg rabbik és a pajeszos-kapedlis jesivabocherek Ferenci témái. Kérésre szívesen beszél diákéveiről, a budapesti Képzőművészeti Főiskoláról, ahol elsajátította az alapos rajztudást.

Tehetsége egészen elbűvölte a felvételi bizottságot, hiszen érettségi nélkül, alig 16 éves korában vették fel a főiskolára, s mestere a kiváló festő **Domanovszky Endre** volt. Chedva nem folytatta a szocialista-realista iskolát, sza-

bad akart lenni, s amikor 1960-ban elhagyta Magyarországot, Anglia után 1962-ben Izraelbe költözött, ahol lánya, Dália megszületett. Izrael gazdag színvilágával gazdagította a művészneképvilágát. Mint mindig, a portré, ami vonzotta, az arcok, a tekintetek, a lélek ábrázolása, pasztell vagy sanguine, vagy fusaine-technikával. Az izraeli művészeti életben feltűnt bravúros stílusával, s nem véletlen, hogy mint az egyik legkiválóbb portréfestőt kérték fel a nagy személyiségek, **Golda Meir, Begin, Teddy Kollek** portréinak megfestésére. A művész Izraelben találkozott **Beata Klarsfelddel** is, akivel szoros barátságot kötött, s az ő portréját is megrajzolta.

Párizsban a francia zsidó kulturális központok is felfigyeltek rá, így a B'nai B'rith (az Ave Wagram 16.-ban) nagyszabású kiállítást rendezett 1981-ben, az akkori nagykövet, **Meir Rozen** vendége volt a megnyitónak.

Ugyancsak nagysikerű kiállítást láthattunk a Rue Kopernicben, a liberális zsinagógában. Az *Arche* című neves havilap is cikket publikált a kiállításról. Ugyancsak megemlítésre érdemes a művész adománya, egy gyönyörű sanguine rajz a Musée d'art Juive-nek.

Jehuda Halberstam a „klauzenburger ruv” (jobbra)

Jeruzsálemi látkép (lent)

Ferenci több nemzetközi kiállításon vett részt New Yorkban, Londonban. A galériák nagy lelkesedéssel kérik, hogy mindig küldjön újabb műveiből is, a közönség várja az újabb kiállításokat.

Chedva Ferencit Párizs után Magyarországon is meg kellene ismertetni és bizonyára erre is sor fog kerülni.

A festőművész boldog nagymama is, és a család nagy öröm előtt áll: új unokák születése várható Beér Séva városában. A falon több bekeretezett díj látható, a festőnő szerényen nem is tett említést ezekről. Az utókor, a szépre éhes közönség feladata, hogy felismerje: autentikus, mély, igazi festővel van dolgunk.

Salom lehitraottal búcsúzunk, legközelebbi párizsi kiállításáig, amelyre bizony már régóta készülünk.

Forrai Eszter

Építkezés a kibucban – csak az dolgozik, aki akar

FOTÓ: ANDRÉS LACKO

Uralkodják az anarchia!

Huszonhárom évvel az indulás után a Negev sivatagban működő Számár kibuc alapítói még mindig sikeresek, pedig szabály nélküli életstílusuknak annak idején mindenki kudarcot jósolt.

A kibuc tagok a saját módszerüket csak „közösségi anarchiának” nevezik. Általában mindenki azt csinálja, ami leginkább kedvére való. Számárban nincs vezetés, nincsenek bizottságok, nincs költségvetés – azaz nincs meg az a

struktúra, amelyet az első kibuc, a Jordán völgyében fekvő *Degania* tagjai 90 évvel ezelőtt kialakítottak és azóta minden kibuc átvett.

Számár titkára, a chicagói születésű **Shelly Ashkenazi** 1983-ban érkezett az országba. Elmondja, hogy Számárt 1976-ban alapította egy maroknyi lelkes fiatal. A datolyaligeteken kívül tehénésztük és egy sor jól menő gazdasági vállalkozásuk is van. A szokatlan vezetési stílus ellenére a kibuc nem veszteséges. A tagok szerény jómódot engedhetnek meg maguknak – minden családban van televízió, videó, számítógép és mobil telefon. A 70 kibucra felül további 90 fő él a kibucban, főképp gyerekek, önkéntesek és tagjelöltek. De kevés a rendelkezésre álló la-

kás, ezért a várólistára nem is vesznek fel már több jelöltet.

A kívülálló számára legmeglepőbb az, hogy a tagok miként jutnak készpénzhez. Kezdetben a közös ebédlőben állt egy nyílt kassza, amiből mindenki annyi pénzt vett ki, amennyit akart. Ezt sajnos meg kellett szüntetni, mert a nem tagok is bele-belenyúláltak. A nyílt kasszát ezért hitelkártya váltotta fel, amelyet természetesen csak a tagok kaphatnak meg. Annyi készpénzt vesznek fel vele, amennyit jónak látnak. Ha valaki ki akarja bővíteni a házat, és ehhez tízezer dollárt venne föl a közös kontóról, megtehetné. De nyilván nem teszi, mert felelősséggel tartozik a többi tag irányában. Eddig csak két tagot kellett kizárni, amiért visszaéltek a rendszerrel. (Egyikük 350 sékelt szeretett volna felvenni a kártyájával, de helyett 35 000-et kasszírozott.)

1977-ben **Avsalom Vilannak**, az országos kibucmozgalom vezetőjének még az volt a véleménye, hogy az anarchista kibuc fából vaskarika és kudarcra van ítélve. Hiszen ha nincs kinevezett pénzügyi vezető, akkor minden tagnak úgy kell viselkednie, mintha ő lenne a kibuc pénztárosa. Ez pedig le-

hetetlen. Húsz évvel később Vilan ellátogatott Számárba: nemcsak elismerte, hogy tévedett, hanem Számárt követendő példának is nyilvánította.

Számár tagjai a személyes szabadságot tekintik a legnagyobb nyereségnek. Míg a többi kibuc a közösséget helyezi előtérbe és elnyomja az egyéni kezdeményezéseket, Számárban ez pont fordítva van. A 70-es és 80-as években a személyes szabadság például abban nyilvánult meg, hogy a kibuc uszodájában senki sem viselt fürdőruhát. El is híresült Számár mint a „nudista kibuc”. Ma már ez nincs így, de az egyéni kezdeményezés továbbra is nagy szerepet játszik. Ha valaki egzotikus aranyhalakat akar tenyészteni és azokat Éilatban eladni, ám tessék. Egy a lényeg: a bevételnek a kibuc pénztárába kell vándorolnia.

Ha nagyon muszáj, összehívják a taggyűlést és szavaznak is, de az elfogadott határozat nem válik kötelező érvényűvé, csak ajánlássá. Tulajdonképpen csak négy szabály van: az egyik a vendégek fogadására vonatkozik, a másik az új tagok felvételére, harmadik a szavazati arányokra. A negyedik szabály íratlan. Eszerint a tagoknak dolgozniuk kell. Ha egy tag mégsem áll munkába, annak csak egy oka lehet: valamilyen testi vagy lelki válságon megy keresztül.

Számár persze nem Utópia. Itt is történnek csúnya dolgok, például rendetlenséget hagynak maguk után a közös ebédlőben, vagy koszosan hozzák vissza a kibuc közös autóját.

Musza Menahem majdnem a kezdetektől itt él és mivel maga is egy másik kibucból érkezett, tudta, mik azok a csapdák, amiket el kell kerülni. Hogyan működik a „közösségi anarchia”? Mint bármely más virágzó közösségben, a tagoknak Számárban is világosan meghatározott szerepük van, kezdeményezők és személyes felelősséget viselnek a közösség felé. Mivel nincs alá- és fölérendeltségi viszony, simán, feszültségek és félelmek nélkül képesek kommunikálni egymással, ami a sokkal merevebb üzleti világban aligha fordulhat elő.

Az egyik kibuc tag szerint nem azért kell jól teljesíteni, mert ellenkező esetben a többiek rossz véleményvel lesznek az illetőről, hanem mert „az ember emiatt rosszul érzi magát”.

A Jerusalem Report nyomán
Rajki András

Metró vagy villanyvonat?

Izrael köztudottan igen komoly közlekedési gondokkal küzd, amelyek megoldásához csak most, az ország ötvenéves fennállása után kezd hozzá.

A tömegközlekedés Izraelben tulajdonképpen egyet jelent az autóbussz-közlekedéssel, hiszen a vonatforgalom minimális, mert az ország nincs kellőképpen behálózva vasútvonalakkal. A belföldi, városok közötti közlekedés kiegészítője a menetrendszerű taxi, amely bizonyos időközönként közlekedik (vagy amikor megtelek 10-12 utassal), általában a nagyvárosok buszpályaudvarai között. Ilyen szempontból a legnagyobb problémát a Tel-Aviv–Jeruzsálem útszakasz okozza. A vonat az utóbbi hónapokban már nem járt a két város között, autóval csaknem lehetetlen dugó nélkül eljutni az egyik városból a másikba. A legújabb fejlemény e téren, hogy **Jichak Mordechaj** közlekedésügyi miniszter bejelentése szerint már 2000 folyamán megkezdik egy könnyű villanyvonat síneinek lefektetését Tel-Aviv és Jeruzsálem között. Első szakaszban Tel-Aviv és a Ben Gurion repülőtér között rakják le a síneket, és onnan folytatják a munkát a jeruzsálemi hegyek között, egészen a fővárosig. A projekt egyik célja az útidő lerövidítése összesen fél órára (összehasonlításképpen, dugó nélkül ma Tel-Aviból Jeruzsálembe egy óra alatt lehet eljutni, dugó esetén ez legalább két óra).

Ami Tel-Avivot és az azt övező kertvárosokat illeti, itt a helyzet bonyolultabb. **Roni Milo**, volt tel-avivi polgármester, vetette fel annak idején a tel-avivi metró megépítésének gondolatát. A terv igen jól hangzott, de megvalósítására a gyakorlatban – legalábbis ez idáig – nem került sor.

Habár a város új polgármestere is támogatja elvben a metró építését, ma már úgy tűnik, hogy ez csak álom maradt. December elején tartották meg Césaria városában a hagyományos országos üzleti konferenciát, amelyen csak-

úgy, mint a magánszektor jeles képviselői. Tel-Aviv új polgármestere itt – célozva a metró megépítésének szükségességére – úgy nyilatkozott, hogy a város közlekedési helyzete napról napra rosszabbodik, és a tarthatatlan állapotokra a lehető legsürgősebben megoldást kell találni. Ugyanakkor **David Milgrom**, a pénzügyminisztérium képviselője előtárta a konkrét terveket (mivel az építkezéshez a legnagyobb mértékben mégiscsak az államkassza járulna hozzá). Milgrom kijelentette, készen állnak a tervek Tel-Avivban és annak 25 kilométeres körzetében egy ugyan-csak kisméretű villanyvonat-hálózat kifejlesztésére, amely mindössze 700 méter távolságon haladna alagútban. Leginkább a felszínen és külön e célra építendő kisebb hidakon közlekedik majd. Ezt a döntést statisztikával is alátámasztotta, mondván: a különböző országokban ma összesen 498 villanyvonatrendszert tartanak számon, 94 metróhálózattal szemben. A vázolt tervek öt-hat éven belül válhatnak valósággá. A pénzügyminisztérium illetékese rámutatott ugyanakkor, hogy a vonalak kiépítése nem fogja teljes mértékben megszüntetni az autótutak és a sztrádák zsúfoltságát.

A fent említett üzleti konferencián Jichak Mordechaj közlekedésügyi miniszter azt is bejelentette, hogy a minisztérium pályázatot ír ki egy Haifát és külvárosát összekötő minivonat, valamint egy Jeruzsálemet és külvárosait körülölelő villanyvonat megépítésére is.

A tervek talán ígéretesek, de megvalósításukra még sokat várhatunk. Az elkövetkező egy-két évben mindössze két további vonatállomás megépítése várható Tel-Avivon belül: az egyik a tel-avivi egyetemnél, a másik pedig az új buszpályaudvar közelében. Az egyetemnél épülő állomás 15 percre nyírára rövidíti a Netanjától ide vezető utat, amely ma autóval egy órát vesz igénybe.

Einat-Schöner Zsuzsa
Tel-Aviv

Új posztzionista opusz

Az új izraeli történészek már korosodó képviselője, **Benny Morris** új könyvet írt (*Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1999*. Knopf), és **Jonathan J. Penslar** torontói történészprofesszor szerint Morrisnak az izraeli társadalomban betöltött pozíciója jól példázza egy generáció harcát a kiközösítéstől az elfogadásig. Morris és társaiak meglehetősen kritikus véleménye az izraeli államalapításról, az arabok elűldözéséről ma már bevett nézeteknek számítanak. **Ilan Pappé**-nek Haifán, míg Morrisnak Beer Seván van komoly egyetemi állása és immár (ami korábban elképzelhetetlen lett volna) az egyetemi katedráról hirdet-

hetik nézeteiket. Az izraeli társadalom – főleg annak ún. „véleményformáló rétege” (újságírók, tévékommentátorok etc.) a revizionista történészek nézetei hatása alatt áll. Tavaly Tekuma néven ünnepelte az egyik vezető izraeli tévéállomás a zsidó állam megszületését és ebben arab és zsidó sérelmek – paralel módon – egyformán megfogalmazódtak.

Az új történészek mellett új szociológusok is színre léptek: **Uri Ram** és **Baruch Kimmerling**, akik Izrael katonai politikáját a jisuv (a palesztinai zsidó közösség) etnikai és politikai konfliktusai-ból eredeztetik és akik birtokkiszajátítással és katonai agresszióval vádolták a cionista vezetőiket, ami jelzi a tudomá-

nyos igényű deskriptív és a morális igények keveredését.

Morris új könyve – hasonlóan korábbi munkáihoz – legalább levéltári forrásokon alapul. A könyv az arab-izraeli háborúk történéseibe avatja be az olvasót és nagyobb súlyt fektet az arabok elleni izraeli, mint az izraeliek elleni arab terror és katonai cselekmények tárgyalására. Szintén kis hangsúlyt kap az 1936 és 1939 közötti arab lázadás mögötti vallási és társadalmi tényezők bemutatása.

Az első arab-izraeli háborúról kiegyensúlyozottan ír a szerző, leírva az izraeli és a palesztin agresszivitást és az arab államok masszív háborús retorikáját és katonai gyengeségét.

A második arab-izraeli háborút (1956) – Morris professzor szerint – egyértelműen Izrael provokálta, hiszen azt remélte, hogy még azelőtt legyőzi Egyiptomot, hogy az arab ország katonai szállítmányt kap a Szovjetuniótól.

Morris a 67-es háborúról jó fejezetet írt. Az izraeli politikai mezőny jó része (a jobboldali Herut párttól a baloldali Achdut Ha-Avodáig) területi terjeszkedésre áhítozott, ugyanakkor 1967 júni-

REFORMZSIDÓDISPUTA A HOMOSZEXUÁLISES-KÜVŐKRŐL

Izraeli reformrabbi azt tervezik, hogy nemtetszésüket kifejezendő, kivonulnak az amerikai Reform Rabbínatus (*Central Conference of American Rabbis*) következő gyűléséről, amiért az rabbinikus szertartással kívánja összehozni a homoszexuális párokat. Az izraeli reformrabbi testületének (héberül *Maram*) vezetője, **Michael Boyden** rabbi kijelentette: elhatárolják magukat az észak-amerikai reformmozgalom eme törekvéséről.

A 2000 márciusában Greensboróban megrendezendő gyűlésen nagy vita várható e témában. Az izraeli reformzsidó mozgalom (melyet élesen elutasít az izraeli ortodoxia) 50 millió dollárt kapott amerikai testvérszervezetétől. A Maram viszont elvárja tagjaitól, hogy ne vegyenek részt homoszexuális esküvőkön.

Nem ez az első eset, hogy az izraeli reformzsidók konzervatívabbnak mutatkoznak más országokban élő társaiknál. Nem értettek egyet azzal az 1983-as döntéssel sem, mely szerint a zsidóság apai ágon is öröklődik. Az izraeli reformmozgalom a betéréshez megköveteli a körülmetélést és a mikvében való merítkezést is. Boyden rabbi szerint „az ortodox vallási establishment elégedetten dörzsöli a tenyerét, amikor látja, hogy milyen határokat hoznak amerikai kollégáink. Mi inkább nem vennénk részt ebben a vitában, mely pont akkor zajlik, amikor nyilvános elismerésünk ügyében komoly haladást értünk el Izraelben”.

Egy amerikai reformrabbi, **Shira Stern** – az amerikai reformrabbi-szövetség Női Rabbinikus Hálózatának társelnöke – azonban más megfontolásokat hangoztatott: „Nem hiszem, hogy fel tudnánk áldozni gyülekezetünk

tagjainak és sok más zsidónak az érdekeit, míg arra várnunk, hogy az izraeli politika felzárkózzon az amerikai valósághoz.”

IZRAEL A VILÁG ÖTÖDIK LEGNAGYOBB FEGYVEREXPORTÓRE

...az Egyesült Államok, Oroszország, Kína és Franciaország után. Az izraeli védelmi minisztérium nemrég közzétett jelentése szerint az ország fegyvertermelésének mindössze 25 százalékát értékesíti belföldön. Ellenségeinek hatalmas számbeli túleréjét a zsidó állam csak technikai fölényrel tudja ellensúlyozni. A hatalmas beruházásokat igénylő modern fegyverzetet viszont az izraeli gyártók csak akkor képesek gazdaságosan előállítani, ha termékeik javát exportálják. Ha az exporttal föl kéne hagyniuk, az izraeli fegyvergyártás összeomlana – figyelmeztetett a minisztérium egyik illetékese, válaszul azokra a kezdeményezésekre, amelyek a fegyverkereskedelem szigorítását követelik. Jelenleg ugyanis az ilyen üzleti vállalkozáshoz mindössze egy erkölcsi bizonyítvány szükséges Izraelben. Ennek megfelelően ebben az üzletágban mintegy kétezer cég, illetve magánvállalkozó mozog, akik a kézfegyvertől a harci helikopterig mindent kínálnak. A kereskedelmet ugyanis nem korlátozzák, csupán egyes embargós high-tech termékek, illetve ellenséges országok (pl. Irak, Irán) vannak tilalmi listán. A szigorítás hívei azzal érvelnek, hogy a jelenlegi szabályozatlan viszonyok között ellenséges országok is hozzájuthatnak a fejlett izraeli haditechnikához, mert a hatalmas profit reményében egyesek még a hazaárulástól sem riadnak viszsza. Nemrég vettek őrizetbe két kereskedőt, akik egy semleges közvetítő segítségével Iránba juttattak el fegyvereket.

usában Izraelnek nem voltak tisztán megfogalmazott katonai céljai. Izrael katonai hódításai gyakorlatilag sebtiben, kormánydöntések nélkül születtek. **Mose Dajan** döntött például így a Golán-fennsík megszállásáról. Ugyanakkor a kompromisszumkészség még a zsidó állam katonai vezetőinél is megfigyelhető volt. **Jigal Alon** sürgette Kelet-Jeruzsálem megszállását, de némely arab terület visszaadását is programjába vette. 1970-ben Mose Dajan amellett érvelt, hogy a Szezei-csatoma mellől vissza kellene vonni az izraeli csapatokat, hogy javítsák a zsidó állam kapcsolatát Egyiptommal. **Ezer Weizman**, aki 1967-ben a légierő parancsnoka volt és helyeselte a háborút, személyesen igyekezett később meggyőzni **Menachem Begint**, hogy adja vissza a Sínai-félszigetet Egyiptomnak és számolja fel Jamit zsidó települést, hogy békét köthesse déli szomszédjával.

Szintén kiváló analízist olvashatunk arról, hogy mik voltak a valós okai az Egyiptom és Izrael között megkötött békének. Az iráni forradalom után, **Jimmy Carter** és **Anwar Szadat** – félve az arab

világ esetleges iszlám forradalmasodásától – mindent megtett, hogy tető alá hozza a békeszerződést.

A Nyugati part (Ciszjordánia) megszállása és Bejrút bombázása a libanoni háború alatt: ezeket erkölcsileg ítéli el a szerző. A palesztin terrorizmust Morris egy „reménytelen nép” akciójának tartja, és a PFSZ vezetését gyakorlatilag fölmenti a felelősség alól azzal, hogy a szervezet nem uralta a palesztinok különböző frakcióit, és hogy már a 70-es évek elején kidolgozta a „két állam” később oly népszerűvé vált koncepcióját. Ugyanakkor némi kritikát az arab államok is kapnak, és a szerző lényegében egyetért **Ben Gurion** kemény katonai politikájával, hiszen az erő és a katonai legyőzhetetlenség tudatosítása nélkül az arab országok nem kötnének békét Izraellel. A könyv utolsó, a libanoni háborúról és az Intifadáról (a palesztinok 1987-ben kezdődött felkeléséről) szóló fejezete másodlagos forrásokon alapul, és éppen ezért itt szerepel a legtöbb spekuláció.

Morris véleménye szerint az arabok és a cionisták közötti konfliktus végered-

ményben úgy is leírható, mint az „igaz áldozatok” közötti küzdelem, akik egyaránt önsajnálta menekülnek és elvárják őket az a megtapasztalt szenvedés, amelyet a másik fél okozott. Morris egyébként meglehetősen szkeptikus az arab-izraeli konfliktus jövőjét illetően. Az arabok kisebbségi érzése a Nyugattal szemben és Izraelnek a nyugati gyarmatosítókkal való azonosítása nem teszi lehetővé az örök békét.

Morris önkritikus könyve fontos lépés az érett izraeli történettudomány felé, és Morrisal együtt csak reménykedhetünk abban, hogy születik – talán valahol Gáza síkatoráiban vagy Nablusz és Hebron szűk utcáskáiban – egy palesztin „új történet”, és a palesztin oldal is leszámol illúzióival és önmitológiájával. Ahogy Morris írja: „Nagyon várom, hogy végre megjelenjen egy komoly és empatikus palesztin tudós vagy tudósok által írt holocaustmű és a kétezer éves keresztény és – kisebb mértékben – iszlám zsidóüldözés palesztin feldolgozását is szívesen venném, hiszen ezek előzték meg a holocaustot és hatottak a cionizmusra és az izraeliek viselkedésére.”

IZRAELIEK CSECSÉN FOGSÁGBAN Az izraeli **Laura Lichtmann** 1999 nyarán a kaukázusi Nálcsik városába utazott, hogy ott élő nagyanyját meglátogassa. Érkezése után nem sokkal azonban csecsen emberrablók fogságába került, akik egymillió dollár váltságdíjat követeltek érte. A nőt végül az orosz biztonsági erők szabadították ki a múlt év végén.

A csecsenek által fogva tartott több száz külföldi tús között számos izraeli és zsidó is található. A csecsenek szilárdan hisznek abban, hogy Izrael és a világ zsidósága nem hagyja magára állampolgárait, illetve hitsorsosait, és kifizeti értük a váltságdíjat.

HARÉDI VILÁG – TILOS AZ INTERNET? Az ultraortodox világon belül is radikálisnak számító **Eda Harédit** csoport rabbijai nemrég határozatot tettek közzé: híveik számára tilos az Internet használata, mert az „halálos mérge”, mely „elégeti a lelkeket”. Az ultra-radikális csoport döntése nagy visszhangot váltott ki a harédi világban – melynek ők alig öt százalékát képviselik. Az Internet ugyanis „házhöz szállítja” a szekuláris világból mindazt, amit a Tóra-hű ortodoxia nem kíván otthon látni: nemcsak a legátkosabb szexet és erőszakot, a könnyelmű szórakozást, de a mindenben kételkedő és minden megváltó eszmével szemben szkeptikus modem világ megannyi üzenetét is. A harédi háztartások túlnyomó többségében nincs televízió, nem járnak a mainstream sajtó termékei, nincsenek modem szekuláris témájú könyvek. A harédiek általában nem járnak moziba, színházba, gyermekeik saját iskolarendszerükben tanulnak és nem járnak egyetemre, amelynek frívól és világias szelleme nem egyeztethető össze a vallásos jámborsággal. Az Internet tiltása ezért logikus következménye a modem világtól elzárkózni kívánó életformának. A legtöbb harédi mozgalomnak nincs is internetes hon-

lapja: kivétel a Chabad Lubavics, amely minden új technikát szívesen fölhasznál, ha azzal a jó ügyet mozditja elő.

Mindaddig azonban a harédi rabbik többsége nem követte ezt a radikális döntést. Jó okuk van rá: a számítógép és az Internet a vallásos világban is az egyik legfontosabb megélhetési forrássá lépett elő. Az egyetemi végzettséggel nem rendelkező, minden ünnepet szigorúan megtartó, a világias közeget kerülő radikális vallásos réteg igen nagy hátránnyal indul a munkaerőpiacon. A jövedelemre pedig már nagy családjuk miatt is égető szükségük van. A számítógép ideális megoldás mindezekre a gondokra: a munka otthon végezhető, tetszés szerinti időbeosztással és az ehhez szükséges szaktudás is elsajátítható anélkül, hogy kimozdulnának megszokott közegükből. Főképp a nők számára optimális a programozói munka, mivel ők családi kötelemeik miatt még kevésbé képesek az otthonuktól távoli, rendszeres munkavégzésre. A számítógéppel való ellátottság terén a radikális vallásos réteg felülmúlja az izraeli átlagot: a 80-100 ezerre becsült harédi otthon egyharmadában van komputer.

Ma azonban a számítógép és az internet elválaszthatatlan fogalmak. A megélhetést biztosító készség így harédi nézőpontból egyben súlyos veszélyforrás is. A legtöbb rabbi egyelőre beéri annyival, hogy óvja követőit a számítástechnika iránti kritikátlan lelkesedéstől és e médium használatát igyekszik szigorúan a munkavégzésre korlátozni. Az egyértelmű tiltást nem tartják célravezetőnek, mivel a számítástechnika oly mértékben része a vallásos közeg megélhetésének, amit többé nem lehet kiiktatni. Ezt támasztja alá az ügyről hírt adó *Jerusalem Report* vizsgálódása: a szolgáltatók szerint a tiltást követő hetekben nem csökkent az Internet-felhasználás a vallásos negyedekben.

SZOMBATI ISTVÁN

Figyeltek rám, Lili-Ármin?

*„Mikor láthatlak újra, nem tudom már,
ki biztos voltál, súlyos mint a zsoltár,
szép, mint a fény és oly szép mint az árnék,
s kihez vakon, némán is eltalálnék.”*

(Radnóti Miklós)

Ne haragudj, Lili, hogy megint macerállak, hogy fél évszázad múltán is felteszem újra meg újra a nem éppen újszerű, üdítő kérdést, de ha nem jelezted, Jehova se üzent, úgy érzem, életem, drága kicsi szentem, jogom van megtudni: sikerült-e megszűlnöd azon a télen egyetlen és legdrágább gyerekünk? Végigjártam Erdélyt, szülőföldünk ágát, lejártam a lábam, hogy hirt kapjak felőled, de a tárgyak nem beszélnek, a múzeumok némák, tudod, mit felelt Oswiecim, mikor megkérdeztem? Eltévédte, öreg, itt sose volt Auschwitz... Kiált a világba – itt vagyok, Ármin –, és én megtalállak! Mint ismeretségünk hajnalán, amikor felhőt nyelt mosolyod, amikor egyetlen csókodtól megalvad a jégcsap, az aggodó jiddisek ráncai kisimultak, amikor azt mondtad nekik: ne a rádióra, az emberi érzésre, az értelem szavára figyeljetelek. Ha összeszednek minket, kacagtál tovább, azt csak azért teszik, hogy le tudják tenni a nemzet asztalára: Erdélyben mennyi a héber, a román és egyéb kisebbségei... Olyan zsenigék, reményfalók voltunk, hogy még akkor is kacagtunk, mikor kevés poggyászunkkal a zárda udvarán gyülekezni kezdtünk. Ha nyelvviszsgára visznek,

megbukunk jiddisből. Én csak annyit tudtam: „Kol od báléváv peni ma nefes jehudi”, míg a te héber tudományod, azt hiszem, a „Bárúch átá ádonáj. Melech háólám, ádonáj elochénu, ádonáj áchád” szólásban merült ki.

Még akkor se tudtunk nagyon kiborulni, mikor a gyűjtőhelyről nem meleg otthont, piszkos marhavagont álmodtak számunkra. Az se nagyon zavart, hogy az a pár tíz bámészködő részvétele se küldött közönyös szemével: ne félj, zsidó testvér, mi melletted vagyunk. Öreg, beteg, gyerek – a csendörmek egyre ment, ami közös volt bennünk, az a sárga csillag, nekik pedig annyi, hogy minden kis vagonban, hegyén vagy hátán, a 80 fő meglegyen. Te akkor már a negyedik hónapban voltál, kicsit gömbölyödte, s bár még nem kopogtattak erős hasfaladon, a hülye is láthatta, karácsony táján boldog anya leszel! Nyugodj meg, Lili, fogtam a kezdet, ha munkára is visznek, a terhes asszonyokra tekintettel lesznek. Mivel sejteni véltük, nem valami rangos majálisra megyünk, az se nagyon zavart, hogy nem volt külön fülkénk, számozott helyjeggyel, ahogy mostan dukál, ha gyorsvonatra szállunk. Ölben rakta fel, mint egykor a nászágyra, apró motyóinkból fotelt készítettem. De miután, mint dunsztban az uborka, szorongtunk és főttünk, valaki meg merte kérdezni: de uraim, minek néznek minket? Puskatus válaszolt a kérdező arcán, míg a másik tollas továbbra is számolt: 78, 79... A verekedős csendőr, hogy picit méltányoljuk, felszuszakolt

közénk egy itatóvedret. Ha csak ennyi vizet adnak, gondoltam magamban, bizonyára csak ide, a szomszédba megyünk.

Hogy hány napig zötyögtünk, csak találgatni tudtuk. Kivették az óránk meg az ékszereink. Ahová ti mentek, röhögött a csendőr, ottan általában nem kell az ilyesmi. A baj ott kezdődött, hogy kint hiába esett, a mi vödörünk nem akart megtelni. Hiába dőnggettük, püföltük az ajtót, csak a csattogó kerekek feleseltek tovább. Már csak az volt a kérdés, ki lesz az első, a legbátrabb, legszemérméletlenebb, hogy aztán ismét főszereplő lehessen a veder, segítsen bennünket a kisebb-nagyobb „ügyben”.

Nem tudom, hány óra, mennyi idő telik, mikor lassít a vonat, az egekig ugrom: van isten, emberek, meg vagyunk mentve! Kilesek a résen. Ha jön a Pésszah-ünnep, úgy érzem, nekem is illendő lenne ajándékot adni: a Balatonnál vagyunk, harsogom szilárdan, az az érzésem, feleim, pászkát és fürdőruhát kapunk! A felkorbácsolt remény hamar reánk fagyott. Mikor elhúzták az ajtót, a Felvidék köszöntött, az a híres város, ahol a magyar országgyűlés táblái sokáig ügködtek. Ami még rosszabb volt, a kakastollasokat fehér kesztyűs SS-ek váltották. Ők is megszámoztak, persze, a nyelvükön. Ketten nem mozdultak, mikor le kellett szállni. Két idős ember. Biztos látták, miért, de azért én mondtam. Furán méricskéltek, mint akik nem hisznek: a zsidó is ember, tudhat németül is? A holtakat otthagyták: öleljék csak egymást, nekik az a feladatuk, hogy meglegyen a létszám.

A vonat továbbindul, élőkkel, holtakkal, vízzel és „vécével”. Azt, hogy hová visznek, nem mertük kérdezni. Türelem rózsát terem. Ha nagyon kíváncsi vagy, hamar megöregszel. Köz helyekkel játszom, mert én, erdélyi zsidó, semmilyen helyzetben nem estem kétségbe. Fáztunk és éhezünk. Azt, hogy megint fogatkozunk, csak a leszállásnál tudtuk észrevenni. Betűzőm az állomás nevét: Krakau, aztán súgom tovább: lengyel földön vagyunk. Sorakozó: német vezényszó csattan. Elnézést kérek, a kis motyóm fent maradt. Röhög az őrmester, a társára villan: hallod a biboldót, milyen reményt táplál? Mire visszatérek, két rabruhas parancsol, az egyik magyarul, a másik jiddisül mondja: a szoknyások jobbra, a nadrágosok balra! Futnék Lili után. Sodródik az árral, mire gáncsot kapok, tüskés útrava-

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület rövid-próza-pályázatának megosztott harmadik díjat elnyert elbeszélése. A pályázatot a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma kisebbségi főosztálya és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége támogatta.

lót: itt már ne hőbörödj, csináld, amit mondanak, te nem hallgatsz rádiót? Az újság vicceket ír? A ruszkik, te félnótás, arasznyíra vannak, miért nem bújtál a vakondok seggébe? Tudod, mi vár itt rád? Érzed ezt a szagot, kérdi, s olyan kémények felé int, melyekben nálunk a téglagyár pipál. Ha a front ideér, visznek északabbra. Állj már fel, te hülye, ég a pofám tőled!

Fél napig mentünk, éhen és szomjan, míg odaértünk, ahol a nagy kéményt füstölögni láttam. Szögesdróttal bevont hatalmas térség. Ha nagyon unod magad, mondta a kísérem, fogd meg a drótot, áram van benne. A kerítés belsején barakkok voltak, előttük, mint felajzott csürhe, mint fellázadt rabszolgák, rabruhások ujjongtak, grimaszoltak felénk, letolták a nadrágjukat, magyarul, lengyelül, jiddisül egy szöveget fújtak: tehettek egy szívességet Jehova barmai! Mintha a szögesdrótot fognám, úgy éreztem magam. Kértem a kísérem: azokat korábban a tébolydából hozták? Olyan leszel te is, mondta a rabruha, ha a távárisok hagyják rád időt. Aztán az ujjaim s a nyakszirtemet nézi: van egy kis aranyad? Mivel nemet intek, sajnálkozva néz rám. Más delikvenst keres, óvatosan pátyolgatja. Mikor kap tőle egy órát, dicsémi kezd: bátor vagy, fiú, a hozzád hasonlóknak csurranhat egy esély...

Lapos, lerobbant helyiségbe vezetnek bennünket. Akár a barmokat, itt is osztályoznak. Az ifjabbak maradnak, a rozogát kihajtják. Nekik, azt hiszem, nem is kell vetközni. Nincs szörtelenítés, ránézéses orvosi vizit. A cipő marad nálunk, az egyenruhát – csikost – ők adják hozzá. Akié lötyögős, esetleg szorít, deszkurkálja magát.* Megy a cserebere, bár ha szakadt a gúnyád, akármilyen csinos, nem találsz gazdára. Mikor behajtanak egy hodályszerű ólba, papriccsekre rogyunk. Ideiglenes szállás – mondja egy régebbi, túl sok reményt azért ne fűzz a holnaphoz, mert ahová visznek, az se egy rózsáskert.

Ahogy lezöttyenek, rögtön nálad vagyok. Látom, ahogy álltok a bizottság előtt, akár a birkákat nyírnak, osztályoznak. Remélem, falásnyi nővé hasadat észre fogják venni. Ha igazi Mengelék, ha köti őket a hipokratészi eskü... Remélem, akad valami irodafé-

leség, ahol hasznosíthatod magad. Beszéljük a nyelvük, tanári fokon. Bármikérek tőled, légy szolgálatkész. Rá gondoldj mindig, meg kell tudnod szólni. Velem te ne törődj. Tudom, hogy hol vagyunk. Bármikérek tőlem, engedelmeskedsz, bármikérek elém, jóízűen eszem. Délben levest kaptunk. „Hús” is volt benne, látod, öreg haver, mondom egy kolozsvári srácnak, mint ha otthon lennénk. Eltolja a csajkát, mire a kukta lefitymálón mondja, ne félj, kicsi bibsi, főreg holnap is lesz, ha nem hallgatsz Áminra, veled nem a kemencék hősege végez.

Alig bomlik a sötétség, altiszt hangja recsen: Antreten zum Apell! Sajgó tagokkal, gyűrötten ébredünk. Még jó, hogy nem fenyeget afrikai hőség, mert vízből, úgy látszik, Krakkóban sincs elég. Bár semmi esély a szökésre – vilányrendőr vigyáz –, többször is megismétlik az apellt. Úgy tűnik, sűgom Makovitsnak, nem csak nálunk állunk csehül számolásügyben, mire egy vekhimes** rám szól, ne humorizáljak. Itt az a bevett módszer, hogy a létszám után saccolják a déli levesedet. Állunk és di-dergünk. Van, aki a félsztől, van, aki éhségtől. Irtó szomjas vagyok, szólnék a Blekölteste-nek, mikor jön az altiszt, akinek ugye imponálni illik. Fogd be a pofád, csap rám egy vesszővel. Hallom a jelentését: a mi barakkunkban tizen-négynek kaputt. Vacogva állok. Egyetlen nap alatt? Ha mi, a szelektáltak, hullunk, mint a legyek, mi lehet az ábra az idősök között? Úgy néz ki a dolog, ma sem megyünk tovább. Különbön miért szervíroznák a „feketekávé”? Két sovány Höfting-sapkás muki méri. Kincstári csuporban. Egy csupor öt főnek, mindenkinek négy korty. A régeni forrás szenteltvíz volt hozzá, a kerékvágásokból jobb nedűket ittunk. De itt aranyat ér. Kapar a torkunk, száraz. Ez pedig fekete, úgy tűnik, hogy nedves, majd megveszünk érte. Mikor az első kortyol, a másik négy figyel: nehogy a négyből esetleg öt legyen, nehogy az ötödiknek félkortynyi se jusson. Ó, Jehova, miért nem vágsz közénk?

Mivel ma sincs program, mint otthon két óra közt, trécselünk, lazítunk. Földieket próbálok keresni. Az első vagonirozáskor tizenháman voltunk. Elszorul a szívem, ha az apellre gondolok: tizen-négynek kaputt! Remélem, azok nincsenek köztük, de bárholnán is jöttek – gondolom aztán –, nekem ők is emberek voltak! Alsunk egyet-kettőt s a gyöngy-

életnek vége. Válogatnak megint: tizen-hármas, harminckettes... Ötven markos legényt húzgál ki az altiszt. Ahogy marad el a tábor, pityergés markolász. Összeszedem magam, hogy ne higgyenek nyúl-nak, csókot dobok feléd. Kicsit motyogok is, mint a tébolyultak: ez a Lilikének, ez az Áminkának... És ha ikrek lesznek? Felnézek az égre, jeleket várok: most akkor hogy állunk, egy lesz-e vagy kettő?

Nem sokat utazunk. Legfennebb óranyit. A régiek azt mondják, maradtunk Krakkóban, az egyik peremhelyen. Csak az nem túl hiteles, amit aztán hallok: mert ha likvidálni fognak, minek barakk-kórház? A lovat nem szokták megölni, ha eltöri a lábát? Minket miért ápolnának, ha már nincsen hasznunk? De ahogy eszembe jutsz megint, elszégyellem magam. Ha látnám a képemet, arcuklópném magam. De igenis kell kórház a kicsi Áminoknak! Különbön hogyan virágozhatnak szerelmeink fái?

Nehéz a munka, szinte embertelen. Mégis csinálnom kell, értem, érte, értünk. Tolom a csillét, daru vagyok az öntött lapok mellett, ahogy körvonalaódik egy darabka szöglet, szülőágyat, orvost képelek mellé, fogja a kezéd, biztat a szemével: még egy kicsit, lányom, segítsen szegénynek... Akár csak otthon, paplanos ágyban, himzett pámán fekszel. Kopogtat Áminka, az SS-nők is hallják. A hasad, mint a véka, egészen lent van, könnyebbül a terhed, egész tudóval lélegzel. Szólnak a kuktásnak, hogy az átlátszó levesbe tartalmat is szórjon. Ha nem vennék észre, te már kettőnkért élsz. Méhedben a gyümölcs, már biztos nem rúgkapál. Gyűjti az erőt, önkiszolgáló lett, szabályoznia kell szíve vérpumpáit, mert ha kikerül onnan, kire hagyatkozhat?

Jó hírem van, Lili! Úgy érzem, van is ten! Mióta munkások lettünk, ízesebb a leves. Több krumpliszilánk úszkál a féreggel. Az is fontos szempont, hogy ebben a táborban már lengyelek is vannak, hogy nem tiltanak tőlük, hogy pakálhatunk velük. Ők a favoritok, bejárnak Krakkóba. Aki szerencsésebb, gyárban dolgozik. Ha az örökkel kokettál, egy-egy jobb kenyeret, margarint is hozhat. A mi mestereink falásnyi kenyérért cipőt javítottak. Ők, amit csak tudnak, mindent ingyen tesznek. Én szeretni magyart, mondja az egyik, ami közös bennünk, te is csillagos vagy... Bíz a túlélésben, jön a keleti front, jön a szövetség, annyian vagyunk ezen a kis részen, hogy az SS-nek nemigen lesz módja mindenkét kinyírnival...

* Feltalálja magát, valahogyan megoldja a helyzetet (román).

** Régebbi lágerlakó, gumi (román).

Az egyik sorstársunkat, valamilyen mester, míg nincs takarodó, tanítom németül. Fizet is rendesen. Hírekkel, kenyérrel. Minden társamnak jut falásnyi belőle. Egyszer mégis megszállt a fukarság ördöge. Kaptam egy főtt tojást. Ha tudtam volna, hol vagy, a szeges drótnak futok. A lehetőségről viszont, hogy te is falsz belőle, percig se mondom le! Ki a latrinára, hogy senki se lásson. Befalom a felét, a másikat, a részed, nedves rongyba teszem. Hűvös helyre rejtem: ha az idő eljön, a kedvező fordulat...

Nem érzem az időt, az évszakok váltását. Legfennebb azt látom, nappal van vagy este. Az viszont már biztos, itt nem tábori kórház vagy tégláégető lesz, hogy az égbe nyúló kéménynek ózonja sose lesz. Igen sokat esik, a tábortól a kényszermunkahelyig dagasztjuk a sarat, tépi a cipőnket, fázik lábunk-lelkünk. A cipészek meghaltak, bár egyikőnk se látta. Megjön az első hó. Csendben, nesztele nélkül. Karácsony lenne, esztendőforduló? A lengyelek azt mondják, ráhibáztál, testvér. Őrzőink, az SS-ek, szabadságot kapnak. Az ő istenük, Jézus szülinapját ülik. Mi úgy ünnepelek, hogy nem toljuk a csillét. Verseket mondom. Petőfit, Szerb Antalt. Mások jiddisül szavalnak, zsoltárt énekelnek. Ahogy egy kis csend lesz, produkálom magam: képzeljétek, fiúk, mit hozott az angyal! Mit hozott, Ámin, kérlek s körém gyűlnek. Babát hozott, élő, szökök magasba, csak a nevét rejtegeti. Azt mondja, találj ki. Ha igazi apa vagy, akkor érezned kell! Úgy hívják, mint téged? – kérdezi egy társam. Nem, testvér, az kizárt, Lilinek hívják. Na és, hogyha ikrek? Felkapom a fiút, könnyű, mint egy lepke. Sokáig élj, Egon, isten legyen veled!

Másnap reggel meghalt. Kivittük a hóra.

Nincs idő bánkódni, az élet dőcög tovább. Kapjuk a parancsot: pakolj, ruhás zsidó, múlik a vásár. Újabb válogatás, a „férgese” marad, a többiek vagonba, nyomás nyugatabbra! Lopunk egy szentképet. Bár nem a mi istenünk, Krisztus elé állunk. Mindenki mormol, én is jelet kérek, Liliről beszéljen. Ha az én lépteimet óvod, térdelek elé, rájuk jobban vigyázz, ők ketten vannak, esetleg hárman. Tudom, kedves Uram, a te könyvedben rend van, senki a világon nincs, ki hatalmasabb Nálad. Irgalmat, kegyed, ha kell, rejtegeted. Mi, parányi halandók, csodálunk is érte. Tudjuk, drága Uram, ismerjük tanaid, Isten elutasít minden kevélykedőt, ám aki hűséges és alázatos szolgád, azt hatalmas erőddel oltalmadba veszed...

DÁNYI DÁNIEL

(In memoriam) Bonbon

*A bonbon bogár
túltáplált bogár
recsegve önti ki a belét
belsejét ontva
ki asztalodra
konyakmeggy-színű kis belsejét
taposs a gyáva
puha hátára
ragacsos szívejava kijön
kergesd csak vissza
hogy ostorozza
azt ami belül ragad, ami
bent ragadt, újra
gondolj a múltra
hátha jön majd onnan valami
taposni méltó
végzetes végszó
bűn onnan a koponyád mögöl
hogy ostorozza
kergesd csak vissza
jobb neked ha ottmarad belül*

Vacillálva nyafog és viszont

*Attól félek elvesztem a verset
új az állapot, helyébe jött
míg önfeledt-bambán egy padon ültem
s elbújtam az álomfa mögött.*

*Visszatérve tudatomba mégis
félek (újra) immáron jelen,
talán még mozdulok új mozdulattal
vagy maradok itt ülve egy helyen.*

Ahogy múltak az ünnepek, a lengyel barakk ébred, jó híreket tudnak: Párizs felszabadult, Románia átállt a szövetségeseihez, Horthyék maradnak. Akár az ányék, követik Hitler. Most légy erős, Ámin, bizatom magamat. Ha köpésnyire tőlünk a felmentő sereg, ha Krakkót „átfestették”, mintha béke lenne, ha Auschwitz környékén már nemcsak a kemencék, rejtett pincék égnek...

Ha mi reménykedünk, a führer miért ne bízhatna aljas sikerében? Repülőgépgyárba visznek: dolgozzatok tovább! Szalagra tesznek, kell az ingyen meló. Alkatrészeket reszelünk, sikálunk, osztályo-

zunk, csomagolunk. Ki tudja, hogy meddig? Mikor szólít a nap, mesélhetsz már, Ámin!

Gyertek a keblemre, míg bírja a lábom, míg le nem húz az idő, a nyolcvanhat boldog év, míg ki tudom mondani szerelmeiknek nevét, mert azon a csendes karácsonyi napon, akár Petőfinek, nekem is fiam lett! Az övé törökösebb, azért lett Zoltán. Az enyém héberesebb, azért figyel mindig az Árminka névre...

És ha mégis Lili?

Te szóltál, kedvesem?

És ha Ámin-Lili?

Te szóltál, Jehova?

Zsidó sorsok magyar színpadon

Konferencia-összefoglaló

1999. december 4-5-én rendezte meg szerkesztőségünk a *Zsidó sorsok magyar színpadon* című konferenciát. Tizenöt előadást hallgatott meg a rendkívül heterogén közönség: a publikum soraiban újságírók és színházi szakemberek mellett „civil” érdeklődők sokasága foglalt helyet.

Első este, a Hanukia lángjának meggyújtása után, **Giorgio Pressburger** tartotta meg személyes hangú megnyitóját. Az író-rendező, kulturális diplomata, az európai színházi seregszemlék egyik legrangosabbjának tar-

Giorgio Pressburger

tott cividalei fesztivál szellemi atyja, az egykori „józsefvárosi zsidó fiú” a színház világának különleges összefüggéseiről beszélt: főlelevenítve saját személyes sorsa, civil és szakmai élettörténete állomásait.

Balla Margit, a Javne Színház vezetője növendékeinek bemutatkozása előtt a világi zsidó iskolában immár valódi, erős hagyományokkal rendelkező színjátszói tevékenységről szólt, rámutatva annak speciális identitásalakító erejére, felidézve előképeiket, így például a jiddis színjáték bölcsőjének tekinthető kelet-európai jesivatársulatokat, a népi purimjátékot. A *Judit és Holofemész története* című, „barokk dal-

Balla Margit

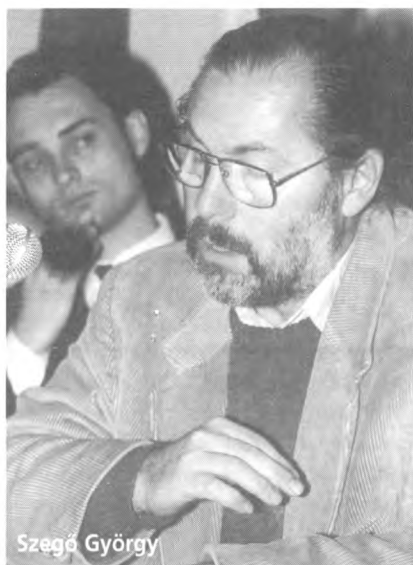
játék gyerekekre és marionettek” három, az adott térben előadható jelenetével (előadták: **Körösi Gábor**, **Molnár Dani**, **Sass Laura** és **Stern Dani**), majd állófogadással zárult a rendezvény első napja.

Halász Tamás

A december 5-i előadás-sorozat első darabját **Halász Tamás** tartotta. Az *Adalékok a zsidó színjáték történetéhez* című előadás kitekintést nyújtott térben és időben: a rendkívül gazdag és kikutathatlan, hazánkban alig ismert ókori, középkori és újkori zsidó színművekről, drámaszerzőkről és társulatokról szóló előadás azt a kontrasztot volt hivatott megjeleníteni és értelmezni, amely az erősen asszimilált, ezért körülírhatatlan „hazai zsidó színi élet” és a magukat nemzetiségükben, nyelvükben markánsan körülíró és meghatározó zsidó közösségek színjátszó hagyományai között érzékelhető.

Míg sajátos régiókban, a XVII-XVIII. századi Németalföldön és Észak-Itáliában – például Shylock Velencéjében – a jiddis nyelvű térségben kialakultak a zsidó közösségek saját színházi hagyományai, Magyarországon ennek minimális nyomát találni.

Diaszpóra és (színházi) hely, avagy van-e zsidó térszemlélet címmel tartotta meg előadását **Szegő György**. Felzárkózásának első részében filozófiai és építészeti bevezetést nyújtott, majd rátért az illusztrációként választott hazai előadásra.

Szegő felidézte **Stanley Tigerman** kutatásait, aki szerint a nyugati térszemlélet alapján az egyistenhittel hozható összefüggésbe. Miután felkutatta és megvizsgálta a Jeruzsálemi Templom fennmaradt rekonstrukciós kísérleteit, arra a következtetésre jutott, hogy a Templom és benne a Szentek Szentje az Istent jelentő hierarchikus téralakítás archetípusa. Ezt a térszemléletet, ennek sajátosságát veszíti el a zsidóság a diaszpóralétben, átadva egyben azt a Nyugatnak. Emellett (és ezzel szemben) hangsúlyozzák a kutatások a sivatagi vándorlást is mint a zsidó térszemléletet alakító paramétert. A sivatagban tartott ima sátra a kozmosz, a templom, a rend öse és körül a sivatag; a semmi és a káosz, míg a Tóra életfája a világtengety, az égi kapcsolat. „A zsidók lehetséges térszemlélete ma csak tágabb, diaszpórikus értelmű lehet” – összegezett Szegő. Az úgynevezett zsidó építészet spekulatív létrehozására a New York-i keretek jó közegét jelenthetnek, de az európai, kiváltképp kelet-európai szférákban ez a kísérlet inkább a színházban vizsgálható, hiszen már maga a város és benne a színtársulat – pláne egy újító műhely – eleve diaszpórikus közösségeknek számítanak.

„A zsidó térszemlélet csak egy elméleti, de a diaszpórista a valóságban is létező paradoxon” – zárta előadását Szegő György.

Ha létezik a konferencia témái között teljesen feldolgozatlan tárgy, az a **Raj Tamás** által előadott *Jiddis színház, jiddis színházi hagyományok Magyarországon*. Itthon a XVIII–XIX. század fordulóján találkozunk először jiddis színházzal, főképpen purimjáték-feldolgozókkal, amelyekben már nemcsak egy-

szert emberek vettek részt, hanem neves szerzők, mint **Saphier Moritz Gottlieb**, aki később neves német újságíró lett. Óbudán – tudjuk meg Gottlieb élet-történetéből – létezett jiddis színház, egy alkalmi „Zengeráj” (énekház). Gottlieb 1814-ben két purimjátékot írt (teljes szövegük a század elején elveszett). Az előadó különleges irodalmi emlék segítségével számolt be arról, hogyan zajlottak a purimi játékok a magyar falusi zsidók közt: **Kölcsey Antónia** (Ferenc unokahúga) naplójában maradt fent Szatmárcseke község zsidóinak 1839-es purimünnepe.

A századforduló Budapestjén is létezett jiddis nyelvű játszóhely: a mai Népszínház utca 28. helyén állott a hajdani Wertheimer kávéház (Werthájmer kávéház), a zengerájok utóda. A kávéház és mulató falai között a századforduló idején (1886-tól az I. világháború idejéig) zsidó színház működött, egy neves művész, **Littmann Pepi** vezetésével – akinek az előadó nagyapja fellépőtársa volt. Raj Tamás beszámolt róla, hogy számos „valódi” jiddis színház vendégeskedett Magyarországon, így a század elején a csemovici társulat: debreceni vendégjátékukról a fiatal újságíró, **Ady Endre** írt lelkes beszámolót.

Máramarosszigeten a főszerep az ún. marsalikoké (kikiáltó) volt: közülük a

leghíresebb a **Gottlieb Hers Lájb Wolf Tambur**, máramarosszigeti jiddis költő és író 1941-ben jelentette meg *Jing* (fiatal) *Máramaros* című kötetét: ebben az antológiában egy színházi szerepet, amelyet – a lábjegyzet szerint – elő is adtak. Raj Tamás édesanyja hagyatékában talált egy kéziratot, a húsz évét élt költő, **Simon Tamás** verses purimjátékát. A művet az előadó adta ki, bemutatóját a Balla Margit vezette Javne Színház tartotta meg. A társulatra utalva mondta ki zárszavát: „Remélhetjük, hogy Magyarországon ismét létrejön egy zsidó színház.”

„Kerényi Ferencnek kellene most itt előadnia: én most magam mellé őt képzeletben leültem. Nagyon sajnálom, hogy nincs itt közöttünk” – kezdte meg előadását **Varga Péter**. Ezután pedig örömmel szolgált, reflektálva Raj Tamás előadására: „Moritz Saphier Gottlieb két elveszettnek gondolt pamfletjének egyikéről, a *Di falsene kastan* címűről, amelyet a *Múlt és Jövő* a század elején közölt, biztosan tudjuk, hogy megvan: egy kiváló hallgatónk egyelőre csak kéziratban létező szövegkritikai feldolgozását is elkészítette.”

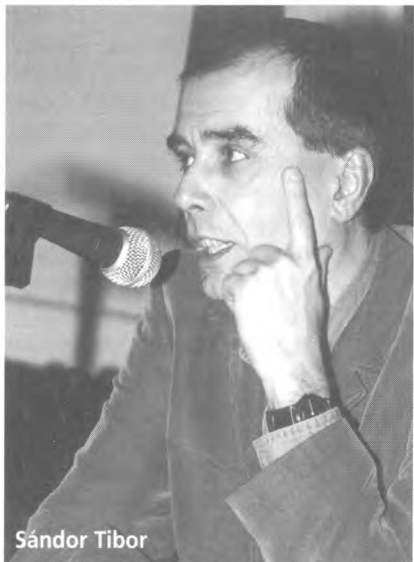

Varga „Halász Tamás előadásához kapcsolódva, annak egy mozaikszemét kinagyítva és kifejtve”, kezdte felszólalását, melyben levezette *A nemes zsidó alakja a felvilágosodás kori német drámában* lessingi motívumának megjelenését a (pesti) német nyelvű színházi életben. **C. F. Gellert**nek a svéd G. grófnő életéről szóló, 1747–48-ban megjelent regénye tekinthető előfutárnak. A szerző olyan típust teremtett meg művében, amelynek továbbfejlődését „a mai napig nem kutatták tudományos

igényességgel". A regényben szereplő lengyel-zsidó kereskedő a leírásokban a legkevésbé sem visel magán zsidó jegeket: térden állva imádkozik, keresztényekkel étkezik együtt. **Lessing** és a magyarországi német **Johann Jung** zsidó alakjaira ugyanez jellemző.

„Mi motiválta ezeket a nem zsidó szerzőket ezeknek az egzotikus figuráknak a színpadon való felvonultatására?” Lessing világosan kifejtette *A zsidók* című, ifjúkori drámájához készített írásában: provokálni akart, az erényt váratlan helyen megmutatni. „Egyértelműen fogalmazódik meg az eszményi humanizmus már-már utópisztikus gondolata a *Bölcs Náthán*ban, ahol a címszereplő a keresztényben és zsidóban rejlő Embert szólítja meg a dialógus egyedül lehetséges formájaként.” A XIX. század elején élt Johann Jung, magyarországi német hivatalnok *Tisztújítás* című darabja szintén fontos szereplőként idézte meg a nemes zsidót az autonóm, sajátosan pest-budai német kultúrát gazdagító művében.

„A két háború között létezett a műfaj filmen is: így kerültem közel kifejtendő témámhoz” – vezette fel *Zsidó alakok a magyar népszínművekben* című előadását **Sándor Tibor** filmtörténész, aki először a műfajt definiálta, majd betekintést adott történetébe, fejlődésébe is.

Sándor Tibor

„A népszínmű elsősorban asszimilációs feladatot látott el: az idegen ajkú budapesti lakosság megmagyarítása volt legfontosabb funkciója”, ám a túlságosan realizisztikus kép viszont akár riasztó is lehetett volna a nézők számára. A műfaj egyik igen korai példája volt **Szigligeti Ede** *A zsidó* című, 1844-es darabjának (amelyhez **Erkel Ferenc** ír-

ta a zenét) hőse, Lőrinc, a közvetítő egy uzsorás és kliensei között. A népszínművek 1848-ig tartó hőskorszakának zsidó alakjai megértően kommentált komikus mellékalakok: személyük kedélyes. Sándor Tibor az asszimiláció korának népszínműveire is példaként emlegette engedett betekintést. A jóindulatú, pozitív beállítottság megmarad: **Toldy István** 1872-es, *Úriemberek* című művében a „rég” magyarok és az „új” magyarok asszimilációja a cél: főhőse a nászra készülő zsidó lány és nemesi vőlegénye. A népszínmű harmadik, „újkonzervatív” időszakában már gyakran éles kritika célpontja lehetne az asszimiláns zsidóság, ám ez nem teljesebben: ellentétben állt volna a korabeli, asszimilációpárti hivatalos vélekedéssel.

Heller Ágnes

Heller Ágnes *A velencei kalmárral kapcsolatos új interpretációk* című előadásán kiindulópontjává **Alföldi Róbert** már korábban (más aspektusból) elemzett rendezését tette. „Ez az előadás számomra reveláció volt. (...) Úgy éreztem, hogy tartalmilag egyetlen mondatból interpretálja Alföldi a darabot. A bírónak öltözött Portia teszi fel a kérdést: „Melyik a Kalmár és melyik a Zsidó?” A láthatatlanná tett különbségre hívta fel a figyelmet az előadó: ezt a zsidót ebben a rendezésben az teszi ugyanis zsidóvá, hogy „annak nézik.”

Shylock, Othelloval együtt, az abszolút idegen **Shakespeare** ábrázolásában, akiket áthidalhatatlan szakadék választ el mindenki mástól. Shylockot „a zsidó”-ként emlegetik, Othellóra pedig még Desdemona is úgy céloz, hogy „a mór”-t említi, habár mindkettő asszimiláns figura. Míg Lessing Náthánjának

megkérdezi a nevét, hogy megszólíthassák, addig Shakespeare két hősével ez nem történik meg.

Heller Ágnes rávilágított: Shakespeare zseniális érzékére utal a két említett dráma helyszínének kiválasztása: Velence ugyanis köztársaság, ahol nem érvényesül a „természetes” hagyományos fogalma, csak a modern verziója. Nem lehet a hagyomány szentesítő erejére utalni: Shylock és Othello egyaránt a természettel érvel, nem a névvel, nem a hagyománnyal: „pont olyanok vagyunk, mint ti.” Antonio antiszemita-nak ugyanígy modern: fajelméleten alapuló érvelése is ezt bizonyítja, mert ő is a (zsidó) természettel érvel, amely más, mint a „miénk”.

„Mindkét darab arról szól, hogy az asszimiláció sikertelen. (...) Igaztalan vele szemben azt állítani, hogy ő szörnyűnek ábrázolta a zsidót. (...) Azért ábrázolta ilyennek, mert nem ismerhetett zsidót: nem a zsidót, hanem Shylockot ábrázolta, ahogyan nem a mórt, hanem Othellót, vagy nem a királyt, hanem VI. Henriket vagy III. Richárdot.”

Alföldi rendezésében meglincselik Shylockot: mint előadónk rámutatott, ez nem szerepel Shakespeare-nél, ám nagyon valószínű, hogy mégis megessett, mert az V. felvonásban már Shylock végrendeletét olvassák fel, amit pedig az ember életében nem tesznek meg: „A meglincseléssel való befejezés nagyon releváns értelmezése a budapesti előadásnak, amelyből nagyon sokat tanultam.”

Kozma György

„A héber ábécé huszonnégy betűjéről fogok beszélni és bemutatom azt a rejtélyes folyamatot, amely a zsidó ka-

baré eltűnéséhez vezetett” – kezdte *A pesti zsidó kabaré humora* (visszhangzó kabaré) című előadását **Kozma György**. A különleges előadásnak a héber betűkkel megjelölt, különálló részeinél Kozma először az adott – lerajzolt és felmutatott – betű jelentését és számértékét ismertette, aztán a „kabaré titkos kabbalista tudását” mutatta meg, egy-egy értelmezésében az adott betűhöz kapcsolódó történettel vagy alkotással.

A Vav betű, a hatos (jelentése: visszhang) kapcsán például elhangzott: maga a jehudi, a „zsidó” szó is a visszhangra utal – innen címbéli szerepeltetése. A betűhöz kapcsolódva Kozma a következő vonatkozással szolgált: 1922-ben **Harsányi Zsolt** a Margit-szigeten létrehozta a Sziget Színpadot és színre vitte az *Ilyet még nem láttam!* című revüt. Ennek kerettörténete szerint egy angol újságíró cikket akar írni a magyarokról, majd beleszeret egy magyar lányba. Az angolt számos kaland éri, majd javasolják neki: ismerje meg a Tihanyi Visszhangot, amely éppen ide szerződött, a Sziget Színpadra. Az ekhó mindent visszhangoz, így a színpadon olyasféle párbeszéd zajlanak, mint:

„– Szabad a vallását megkérdezni?
– ...nem... nem... nem...”

„Nem tudjuk, csak sejtjük: a szerző még a héderben tanulhatta, hogy a jehudi, a zsidó szó eredetileg, ősi jelentése szerint visszhangzót jelent.”

Koltai Tamás színikritikus az első napi előadások második blokkját nyitotta meg *A velencei zsidó* (Shakespeare *A velencei kalmárja az újabb kori magyar színpadon*) című felszólalásával, amely jól illeszkedett Heller Ágnes drámaértelmező előadásához.

„Sokáig az volt a kérdés, egyáltalán el lehet-e játszani *A velencei kalmár*; negyven évig, 1945 és 1985 között a pártideológiának álcázott cenzúra azt mondta rá, hogy nem. Mostanra a kérdés módosult: el lehet-e játszani *A velencei kalmár* úgy, hogy figyelmen kívül hagyjuk Auschwitzot, a holocaustot és mindazt, amivel a zsidóság drámája történelmileg telítődött Shakespeare-től napjainkig? (...) Vagyis ez most a kérdés: antiszemita dráma-e *A velencei kalmár*? Vagy lehet-e annak értelmezni? Vagy lehet-e nem annak értelmezni?”

Az előzmények rövid bemutatása során Koltai Tamás az általa látott magyar előadásokról szólt, amelyek az elmúlt tizenhárom évben jöttek létre.

Sík Ferenc 1986-os „Aczél kegyelméből létrejött” előadásában „igazolni kellett a darab politikai veszélytelenségét”. Koltai a drámai egyensúlynak az antiszemita oldal „súlytalan személyiségei” miatt történt felborulására hívta fel a figyelmet: a kivételes Shylockot megformáló **Gábor Miklós** Antonióval való viszonyában gúnyos és fölényes.

1997-ben **Schwajda György** rendezte meg a darabot. „Az előadás: mese. Angolpark-Velence. (...)

Koltai Tamás

Schwajda a gyerekdarab mellett megrendez egy fél Shakespeare-színművet is, amelyben **Garas Dezső** alakítja a főszereplőt, aki „belülről gazdagon megélt, egyszersmind prófétikus, sorsszerű figura.” Alföldi rendezéséről így szólt az előadó: „...olyan időben rendezte meg a Kalmárt, amikor Magyarországon újra van »zsidókérdés«. Shakespeare kora vad, féktelen és nyers volt. A miénk is az. Shakespeare mesés vígjátékot írt egy zsidók nélküli Angliában. Alföldi bizarr tragédiát rendez a mai Magyarországon.” Végezetül álljanak itt Koltai Tamás előadásának záró szavai: „Úgy gondolom, ezután az előadás után nem lesz könnyű magyar színpadon újrafogalmazni *A velencei kalmárt*. Ha dramaturgiai érzékem nem csal, egyhamar nem is fog rá sor kerülni.”

Alpár Ágnes színháztörténész *A Bethlen-téri Színpadról* szóló előadásának bevezetéseként **Kellér Dezső** *Kortársak és sorstársak* című, 1971-ben megjelent kötetéből idézte meg a legendás kisszínház történetét. Részletgazdag lexikális háttérrel alkalmazva keretként, előadónk felidézte a színház indulását,

Alpár Ágnes

megidézte vezetőinek személyét, pályáját, a színházét, melynek első időszakában (1929–32) maga Kellér volt fő szerzője és főrendezője. Alpár Ágnes, az elmúlt évtizedek színházi szakkritikai anyagának elmélyült bűvára a repertoár hírneves darabjait méltató – előadásába applikált – reflexiók sokaságával tette élővé a számtalan, zsidó témájú előadást játszó helyet.

„A műsorban **Baál Ernő** és **Nagy Károly** iredenta szellemű színműve, az *Üzen a Hargita* éppen úgy helyet kapott, mint a meglepően nagy számú zsidó témájú szindarab, így az 1933. június 14-én bemutatott, majd 17-én betiltott *Dr. Kohn, Max Nordautól*. Sikeres bemutató volt viszont **Gellért Lajos** több mint 300 előadást megért *Timosa, a cár katonája*. A kisszínházban a jiddis dráma olyan klasszikus műveit is játszották – természetesen magyarul –, mint **Jakob Gordin** *Anyaszívét*, **Oszip Gyimov** *Joskéját*, vagy **Perez Hameiri** *Csodarabbiját*, de adták – **Csontos Gyula** főszereplésével – **Bródy Sándor** *Lyon Lea* című, 1915-ben keletkezett, galíciai zsidók között játszódó, feszült hangulatú drámáját is.

Gajdó Tamás színháztörténész (*nem*) *Véletlenül történt* című előadásában zsidó származású, nagy magyar színészek 1939 és 1943 között megjelent önéletrajzaikról szólt: „Az emlékirat minden történeti tudománynak gyakran idézett forráscsoportja. A közvetlen élmények napra való vezetése vagy a fontos eseményekről utólag készült feljegyzések általában megbízhatóak és hitelesek, de forrásértéküket elsősorban a szerző személye és szándéka határozza meg. A színházi emlékiratok írói sokszor

a színpad helyett ezekben az írásművekben éltek ki vágyaikat és álmaikat, itt igyekeztek pályafutásuk sikertelenségét igazolni, számukra az emlékirat a szerepjátszás egyik válfaja volt."

"A legtöbb írásmű vádbeszéd volt. A kenyerüktől megfosztott, hivatásuk gyakorlásától eltiltott, megalázott művészek hangja bátor, tartása töretlen

Gajdó Tamás

maradt." Gajdó kiemelte: a legtöbb emlékiratból hihetetlen optimizmus sugárzik, szerzőik a visszatérésben bízva a publikum feledése ellen küzdenek. Külön kitért a memoárok címeinek elemzésére: **Boross Géza** legismertebb kuplójának refrénjét: „*Folik vagy nem folik*”, **Vidor Ferike** cselédfigurájának állandó fordulatát – *Kezitsókolom!* – választotta munkája címéül."

Horák Magda előadása megrázó percekkel kezdődött: az előadása témájául választott **OMIKE Művészakció színházának** egyik utolsó tagjára, **Varjas Anna** Chopin-díjas zongoraművészre emlékezett, aki pár nappal a konferencia előtt hunyt el.

"A Nemzeti Színház 67 színészevel szemben az **OMIKE Művészakció** 100 színésszel rendelkezett. Ugyanakkor, amikor a Nemzeti Színház műszaki személyzete 47 fő, a Művészakció műszaki személyzete 6 főből állott. 1943-ra a Művészakció művészeinek létszáma énekesekkel, zenészekkel, táncosokkal együtt 243 főre emelkedett. Műszaki személyzete ekkor érte el a Nemzeti Színház műszaki személyzetének létszámát."

Évadokra bontva kaptunk felsorolást a színház legfontosabb bemutatóiról: a kényszerszínházról, a színpadaikról leza-

vartak színháza az első, 1939/40-es évadban játszotta például **Madách Mózesét**, **Pap Károly Batsébáját**, **Lessing Bölcs Náthánját**, **Zweig Jeremiását**.

"1944 márciusában **Molière** egyik komédiájának főpróbáját néhány német katona szakította félbe. Így ért véget a Művészakció négyéves tevékenysége."

A Művészakció legkiemelkedőbbjei közül **Pártos Erzsébet, Mátyai Lajos, Peti Sándor, Simon Zsuzsa, Vidor Ferike, Ráday Imre, Ernster Rezső, Kálmán Oszkár, Fischer Annie, Starker János, Rózsa Vera** és sokan mások a holocaust utáni magyar színházi és zenei élet kiválóságai lettek, ha már nem voltak azok, amikor lealázták őket a pódiumokról.

"Napjainkban a holocaustot divatosá vált úgy kezelni, mint a zsidóság magánügyét, jöhet, ha az üldözötteket és az áldozatokat a nevükön nevezzük, kilétük és eredményeik az bizonyítják, hogy a magyar zsidóságot ért veszteség mindannyiunk vesztesége."

Enyedi Sándor

Enyedi Sándor színháztörténetész *Kolozsvár színházi élete* kiemelkedő zsidó alakjairól tartott anekdotákban bővelkedő előadást. Elsőként **Ditrői Mórról**, a Vígszínház első igazgatójáról emlékezett meg, aki Kolozsvárott volt korábban színházigazgató: „Ditrői egy olyan korszakban volt az erdélyi nagyvárosban direktor, amikor ott nem létezett hangsúlyozott antiszemitizmus. (...) A század elején **Janovics Jenő** volt a másik zsidó igazgató, akinek hosszú tevékenysége átnyúlik a világháború utáni évekre, akinek már sokkal nehezebb történelmi helyzetben

kellett helyt állnia, először a Kolozsvári Magyar Nemzeti Színház, később a Kolozsvári Magyar Színház élén." Janovics a magyar színház „kiemelkedő, máig nem eléggé méltatott személyisége volt”, hiszen a legnehezebb időkben, Trianon után, a „lenni vagy nem lenni” korszakában ült székében: filmgyártásból szerzett vagyonát a kolozsvári magyar színjátszás fenntartására fordította. 1932-ben igazgatói székének elhagyására kényszerült. Janovics után Kádár Imre formálta át a városi színházi életet: a komáromi rabbi fia a kommunben vállalt szerepe miatt kényszerült Kolozsvárra települni. Társulata Erdélyben és a Partiumban központi szerepet játszott. Észak-Erdély visszacsatolásával az anyaország zsidótörvényei ebben a régióban is hatályba léptek. A leparancsolt színészek utolsó fellépéseit demonstrációszerű tetszésnyilvánítással fogadta a közönség.

A törvények életbe lépte után az arisztokrata **Kemény János** mint patrónus Budapesten intézte el, hogy a Kolozsvári Zsidó Színház létrejöhesse. Kemény segített a semmiből létrehozni ezt a színházat: díszletet szerzett és pénzt adott. A színház történetét ma már sajnos nem lehet olyan pontosan megírni, mint az **OMIKE**-ét, mert a lapok nem számoltak be a műsoráról. Kizárólag narratív – gyakran ellentmondó – forrásokra vagyunk utalva.

„Meglehetősen nehéz helyzetbe kerültem saját választásom alapján, ugyanis egy megfoghatatlan fogalomról próbálok beszélni: egy olyan színházi jelenség kapcsán, amelyik kezdetétől

Götz Eszter

fogva definiálhatatlan" – kezdte előadását **Götz Eszter**, aki tárgyául **Halász Péter** színházát választotta. Egyedüli előadóként beszélt olyan hazai színházi jelenségről, amely kizárólag a közelmúltra és a jelenidőre korlátozható, vagyis kortársi tematika.

„...ma sem tudjuk pontosan, mi is a modern, mai zsidó kultúra, mik az egyértelműen zsidó elemek egy kortárs kulturális jelenségben, mit nevezhetünk ma zsidó színháznak, zsidó motívumnak egy előadáson belül. Vannak bizonyos témák, amelyekre azt szoktuk mondani; a dologgal más szemszögből foglalkozó szakemberek, vagy éppen laikusok felháborodottan tiltakoznak a besorolás ellen. Vannak személyek, akiknek kreativitását észlelhetően befolyásolja zsidó származásuk, mégsem zsidó kultúrát művelnek s alighanem vannak olyanok, akik ezt művelik, bár nem tudnak róla. (...) **Halász Péter** zsidó származása köztudott tény: színházcsináló volta egyértelmű, sőt nyilvánvaló a zsidó vonatkozás megjelenése is bizonyos – nem kevés – előadásában, de nem mondhatjuk, hogy Halász zsidó színházat csinál. Vagy mégis?”

Götz Eszter korabeli kritikák alapján ismertette az Universitas társulatának náci koncentrációs táborokat megidéző, sokkoló, 1968-as előadását, *A pokol nyolcadik körét* (Halász darabja, **Ruszt József** rendezése). Halász „a szabadság esélyeit ebben a személyiségnyomorító közegben elemezte; az emberi létezés képtelenségét a test megpróbáltatásaival kegyetlen kritikai közelségbe hozta. A KZ-tábor sem **Pilinszky**nél, sem Halásznál nem jelent zsidó tematikát, hanem a szabadság zéró fokával való szembe-sülést.”

A Dohány utcai lakásszínház pontosan modellálta a mindenkori, európai zsidó színházak létfeltételeit: zárt közösség játszott itt, ismerősöknek, de maga a játék rendkívül nyitott volt: éppen a fordított módon, mint az akkori hivatásos színház: gyűjtőpontja lett a másság szabadságának.

Zárásul a társulat *Love Theatre* néven, 1990-ben hazalátogatva előadott darabjáról esett szó: *Az Ó, aki a sisak-készítő gyönyörű felesége volt* című, Petőfi Csamokban játszott előadásban Halász saját családja történetét vitte a színpadra. A Nagymamát immár ő maga játszotta.

„Egy nem kellemes beszélgetés”

*A konferencia záró-
eseményeként megtartott
kerekasztal-beszélgetésen
a meghívottak közül*

*B. Turán Róbert dramaturg,
Kézdy György, Kishonti Ildikó
és Kulka János színművészek
jelentek meg. A beszélgetést
Nagy András író vezette.*

K. Gy.: Én kispaptól Lima püspökéig mindent játszottam, még pápa nem voltam: ezt irigylem a **Garastól**. Egyszer szeretnék pápát játszani. De magát a kérdést nem értem vagy élem meg igazán. A lelkem olyan, amilyen – amit sohasem tagadtam –, magamat mindig vállalom. De hogy ez külön megjelenjen a színpadon, arra nincs indíttatás bennem, és nem is várták el soha.

– Érzem, hogy ez nem lesz feltétlenül kellemes beszélgetés...

K. J.: Szerintem mérhetetlenül érdekes dolog arról beszélni, hogy milyen zsidó embereket játszani színpadon. Ami engem illet: apám zsidó volt. Én erre büszke vagyok, ahogyan édesapámra is. Azt viszont nem gondolom, hogy valami különös, mély szomorúsággal kellene arról beszélni, hogy zsidó embereknek milyen érzés színészeknek lenniük. Ezt úgy hívják, hogy halmozottan hátrányos helyzet. Igaz, hogy számos darabban olyan szomorú sorsot él meg a zsidó hős, hogy arra gondolsz:

ez egy szomorú téma, de talán arról érdemes beszélnünk, hogy ezek a szerepek különböznek-e bármilyen más szereptől, rak-e valami különös terhet az emberre, ha egy ilyen kell megformálnia.

– Évekkel ezelőtt létezett egy tévéjátékterv, amelyhez felmerült, hogy egy kossuthi figurát kellene találni: Kézdy Györgyre gondolt a rendező. Az akkori producer azonban jelezte: „Igen-igen, csak hogy Kossuth nem volt zsidó.”

K. Gy.: ...? Nézd, nekem van egy elég kellemetlen, rossz modorom, nekem az elég. Komolyra fordítva a szót: talán kicsit érzelmesebbek vagyunk, mint amilyenek kéne lennünk: ez időnként érződik és ez nem biztos, hogy jó. Elképzelhető, hogy annak a kis csillagnak – amit nekem hordanom kellett – rámrakódott a súlya. Ez korábban nem volt ennyire bennem: most köszön vissza.

K. I.: Azt hiszem, túldramatizáljuk ezt az egész problémakört – ezt azért merem mondani, mert nálam jobban senki nem dramatizál túl semmit –, nincs zsidó színészet meg keresztény színészet. Egyetlen dolog létezik: a színészet. Abban a szóban sem hiszek, hogy színésznő: a színész hímnemű, nagyon teherbíró hivatás. Nem kell a kérdést túlmisztifikálni. Mondok egy példát: amikor először jártam Izraelben, hajnal felé szállt le a gép. Kaptam egy sírógörcsöt, amikor megláttam Tel-Aviv fényeit. Ezt nem lehet elmagyarázni: ezt a dolgot az ember a csontjában, az idegvégződéseiben őrzi. Vetítjük ezt ki a szerepekre: hogyan játszik egy zsidó Bánk bánt? Nagyon jól. A

B. Turán Róbert, Kishonti Ildikó, Nagy András, Kulka János és Kézdy György

művészetekben a zsidók elől járnak – ez nem cionista programbeszéd a részemről, de a legtöbb világhírű hegedűművész származása például nem kétséges. Lehet izgalmasan megvitatnunk azt, hogy hogyan játszáná Széchenyit a Kézdy Gyuri: én azt gondolom, hogy nagyon jól. A borzasztó az, ha a származása okán felmerül, hogy ő egyáltalán lehet-e Széchenyi, vagy a Garas VII. Gergely pápa. Az a bajom, hogy nem én voltam, mert nekem egy ilyen szerep nagy vágyam...

K. J.: Egy papáné? Semmi külső jele...

– János, te most játszol először zsidó szerepet, rövidesen, Zalaegerszegen.

K. J.: Az a megtiszteltetés ért, hogy a Hegedűs a háztetőn Tevje szerepét fogom január elejétől próbálni **Bagó Bertalan** rendezésében az ottani színházban. A partnerem – Golde szerepében – **Egri Kati** lesz. Ez számomra nagyon nagy kihívás, már a figurát korábban megformáló nagy elődök miatt is. Ami kicsit aggaszt, hogy kevés időm van felkészülni a szerepre: nagyon jó volna tudni a rituálékat, ismerni a darab folk-

lóját, ennek a létnek a mindennapjait. De amikor az ember eljátssza például Tevjét, akkor az első gondolata semmiképpen sem az, hogy „hú, egy zsidót fogok játszani”, hanem az ugrik be, hogy a Hegedűs a háztetőn egy zseniális mű. A szerep, a helyzet, a megmutakozás nagyszerűsége a lényeges. Apát például már elég rég nem játszottam. Negyvenegy éves fejjel szintén nagy kihívást jelent ez a felkérés. Én nem foglalkozom a kelleténél többet a származásommal, de ugyanazt veszem észre magamon, mint amit Gyuri mond: a mérhetetlen érzékenységet, sírósságot, magam iránt érzett forró szeretetet és mélységes önsajnálatot. Ilyen meghitt körben azért kimondom: erről az egészről azt gondolom, hogy nagyon zsidós, hiszen különösen e tárgyban vagyok ilyen sírósrívós. Próbálok én ezt kordában tartani, nem is nagyon szeretem magamban, de ahogy telnek az évek, egyre erősödik belül.

– Kézdy Györgyhöz fordulok, aki megemlítette azt a bizonyos csillagot, amit neki is fel kellett varnia. Volt-e, van-e ennek valamiféle szerepe abban, ahogyan az ember bizonyosfajta szerepekhez, feladatokhoz viszonyul, vagy ez olyasmi, amit zárójelbe lehet, vagy kell tenni?

K. Gy.: Ezt mindenféleképpen zárójelbe kell tenni. Az elmúlt tíz év nyilván növelhette a lerakódó problémákat, de én korábban nyugodtan mondhattam rádióban-tévében, hogy kérem szépen, én azelőtt Krausz voltam, most Kézdy vagyok, és már nagyon régóta vagyok az, mert azzal a névvel az ember sokminden lehet, de magyar színész nem annyira. Én soha egy pillanatig nem szégyelltem, hogy egy Krausz György nevű ember vagyok, akiből akkor, saját elhatározásomból, amikor a pályát elkezdtem, lett Kézdy. De mindez nem lényeges: nekem ugyanis nincsenek identitászavaraim. Én egy zsidó származású magyar színész vagyok.

K. J.: Az ember igazán csak a maga példáját ismeri, de úgy érzem: túlérzékeny, sokat szorongó, magabizonytalan emberekből lesz színész: éppen emiatt nem lehet szelektálni. Nem vizsgálom, hogy ekkor és ekkor éppen miért szorongok. Az ember önmeghatározásában mindez nem játszik annyira döntő szerepet.

– Amikor Golde szerepét kellett kitálcálni, megformálni, milyen jellegű ihletettséggel, vagy éppen szorongással lépett működésbe?

K. J.: Ha létezik számomra szorongáskeltő tényező, ebben az esetben az le-

hetett, hogy nagyanyám zsidó neve Golde volt. Amikor ezt a szerepet rám osztották, tudtam, hogy Goldét, alias Arankát színpadra fogom állítani: nagyon sok átfedés van a szerep és a nagyanyám között. Érdekes módon anyukámból nem nagyon tudtam belevinni bármit is, pedig szerettem volna: ő egy nagyon normális asszony volt, és én ezt nagyon nehezen tudtam volna hozni. Számomra az, hogy Golde őt lány anyja, egyszerűen nem volt izgalmas: történt már olyan a történelemben, hogy valaki eljuttassa őt lány anyukáját. Azon vettem észre magam, hogy két hétig egyszerűen nem próbáltam: csak adtam a végszavakat és figyeltem, honnan hová kell menni. A rendező rám szólt: miért vagyok ilyen passzív? Azt válaszoltam: azért, mert ha nem tudok az egész falu mamája lenni, akkor semmi értelme. Tudniillik, az egész falu élete kezdett el érdekelni. Van egy bizonyos jelenet, amelyben megérkezik Jente, a házasságszerző. Én akkor szerepem szerint éppen a gyertyatartókat pucolom: megkértem a kolléganőt, hogy amikor éppen elfordulok, próbálja meg ellopni őket. Ennek az volt az értelme, hogy amikor már vonulnak ki a lakók Anatevkából, mindenki összekapolta a kocsit – jaj, mindjárt a hatásom alá kerülök –, akkor megkértem a kellékeseket, hogy úgy pakoljanak, hogy az egyik gyertyatartó legyen fent – jön Jente, hogy elbúcsúzzon, mert ő a Szentföldre megy: én utánaszólok és odaadom neki a gyertyatartót. Nagyon korán kaptam meg a szerepet, mert én igazából most tudnám Goldét eljátszani. Egy igazi zsidó mama tud mindent: az a hátával is lát. Nem kérdez. Bölcs.

B. T. R.: Tény és való, hogy a Hegedűs a háztetőn összemberi tartalmat hordoz, de azért mi nagyon örülünk, hogy ez egy zsidó tematikájú darab. Nem az teszi zsidóvá – hogy János szavaira reflektáljak –, hogy folklorisztikusan hiteles-e, hanem az, hogy egy ilyen korban, ami a szélsőséges individualitása, bemutat valami olyan időt, amelyben még az egyén erős felelősséget érzett a kollektívumért, amit Ildikó úgy fogalmaz meg, hogy „mindenki anyukája akart lenni”. Tudniillik ez a „zsidó” ebben a musicalben igazán, nem pedig a folklorisztikus elemek.

– **Meg kell jegyezmem, kissé mintha túl lenne reprezentálva a Hegedűs beszélgetésünk során: hiszen van más olyan fontos színmű is, amely hasonló**

szemléletből nyert indítást. Molnár Ferenc, Szép Ernő, Szomorú Dezső, Füst Milán – teljes mértékben magyar, ám hasonló élménykörből táplálkozó színműírók munkáiban érezhető-e valami, ami a Hegedűsben nagyon nyilvánvalóvá válik?

K. Gy.: **Füst Milán** Margit kisasszonyában egy nagyon érdekes szerepet játszottam. Azt hiszem, hogy a Füst Milán-i nyelv – ami különben egy gyönyörűség – érzésem szerint bizony egy erőteljesen zsidó, nagypolgári nyelv. A szókapcsolások, indulatszavak mind erre utalnak. Ebben a darabban éreztem, hogy ami von Haus aus van bennem, azt bele lehet tenni...

K. J.: Von Krausz aus...

K. Gy.: Hogy ez jó-e, azt a csuda tudja. Azt a kritikusoknak kellene eldönteniük.

K. I.: A Margit kisasszonyban Gyuri játszotta a papámat. Én onnan tudtam meg az elején, hogy ez nagy formátumú alakítása lesz – nehéz erről így szemtől szemben –, hogy elnéztem, ahogy öltözik: ahogy kezdetben egy kardigánt viselt, és ahogyan az állt rajta. Ettől a viseléstől lett ő igazi zsidó gyáros, ahogy a szerepe követelte.

K. Gy.: Lehet...

K. I.: Biztos.

– **János, te a ettől a helyszíntől egy sa-
rokra, a Radnóti Színházban játszol egy
kítőző sikerrel fogadott darabban, amely
valami nagyon fontosat mond
el egy melankolikus, szomorú, nagyra hi-
vatott emberről, Ványa bácsiról. Vajon
akkor, abban a szerepben érezhető-e raj-
tad a „kardigán”? Valami, amit az ember
mágn tart, ami több mint szerep?**

K. J.: Minden szerep attól lesz igazán élő, amit az őt játszó színész hozzá tesz. Ez a Ványa bácsi lehet bármilyen, de azt hiszem, hogy legjobban mégiscsak én-rám hasonlít. Az írott szerepet semmi mással nem tudod megtölteni, mint saját fizikai és lelki tulajdonságaidal.

K. Gy.: És így lesz belőle egy pazar előadás... amin még nevetni is lehet.

K. J.: Ez nagyrészt **Valló Péter** rendezőnek köszönhető: ismerik ezt a Vánnadt Vánnadtovics Vinyov-dolgot, amikor sok szomorú ember áll a színpadon... Ezeket a szerepeket csak saját magaddal tudod megtölteni. Ha megnézel egy Ványa bácsit, vagy egy Háztűznézőt, vagy az új Hegedűst és benne engem, akkor az alapvetően én vagyok, engem látsz benne, hol egy kicsit ilyenek, hol egy kicsit olyanok.

– **A hagyomány főszereplőjévé vált egy közelmúltban bemutatott, nagyon sikeres és éppenséggel nem verbális produkciónak...**

B. T. R.: Én írtam egy librettót, amelyet a Győri Balett tűzött műsorára *Purim, avagy a sorsvetés* címmel. Ez egy par excellence zsidó téma, pont az összemberi értékei miatt. Érdekes volt megfigyelni, hogyan találkozik tartalma a Győri Balettel, amely egy „keresztény” társulat, amelynek tagjai a próbák előtt azt sem tudták, hogy a Purim egyáltalán mit jelent. De én szívesen visszadobom a labdát, ha Jánosnak el kell menni...

K. J.: Nem kell, Robikám, te fogsz beszélni...

B. T. R.: Köszönöm. Tehát ebben az esetben nem egy olyan előadás valósult meg, amely képeskönyv jelleggel, mechanikusan leképezi Eszter történetét, hanem táncdrámává stilizáltatott. Ez az a pont, ahol a társulat bele tudott kapaszkodni a nem szigorúan zsidó tematikaként kezelt dologba: aki ismeri az Eszter könyvét, az tudja, hogy ez az egyetlen az ótestamentumi könyvek közül, ahol a Teremtő neve nem fordul elő: ennek oka az, hogy a történetben az erkölcs győzelmével állunk szemben, ami itt emberi tettként jön létre.

– **Az asszimilációs nehézségek, amelyek problémát okoznak a zsidó származású íróknak – akik ma este talán éppen emiatt nem jöttek el körünkbe –, hogyan jelentkeznek egy színésznél, aki teljes személyiségét viszi estéről estére a vásárra? Vagy ezek a dilemmák teljesen zárójelbe tehetőek?**

K. J.: Nem győzöm eléggé hangsúlyozni: bennem nem így merül fel a kérdés. Színész vagy, olyan ember, amilyen, úgyis csak magadból tudsz adni. Miért tegyem egy ilyen dilemmával még nehezebbé az életemet, amely amúgy is elég nehéz? Megpróbálok annak örülni, hogy én is többféléből vagyok. Én életemben olyat még nem hallottam, vagy csak szerencsém volt és megúsztam, hogy azért játszom valamit én, mert... Egy alkalommal történt meg velem, hogy valaki, akit nagyon szerettem, arra hivatkozott, hogy a nem tudom melyik színházban mindenki azért jut előre, merthogy, és különben is, az egész szakma tele van zsidókkal. Azóta nem barátkozunk. De ebből is csak a butaság fájt.

K. I.: Én ebből öt forintot nem kasszíroztam még soha...

K. J.: Hát, Ildikém, ezért kár volt...

K. I.: Nahát, például, sztori, név nélkül: amikor a **Szinetárt** kinevezték az Operettszínház igazgatójának, többen azt mondták, Ildi, eljött a te időd...

K. J.: Űtött az orrod... az órád.

K. I.: Igen, ahogy szoktam mondani, kitakarom a Napot. Hát, kérem szépen, pár éve „megkereszteltek”, mert még nem volt nekem elég, kaptam egy kitüntetést, na, ott összetalálkoztam vele: „Ildikém, maga tudja, hogy én hogy szeretem?” „Hát, ha valaki, akkor én igen” – mondtam. Egyszer **Szabó Pistánál** fellázdattam, megmondtam neki: „Elég abból, hogy én magánál mindig zsidónőt játszom, adjon valami mást!” Megkérdezte, mit akarok egyebet. Előjöttem megint VII. Gergellyel, aztán megelégedtem azzal, hogy „egy jó parasztasszonyt”. Nála ez nem ment, de a **Grunwalsky Ferencnél** olyan parasztasszony voltam, hogy a vonat megállt. Van, hogy le kell venni a sminket, most ugyan fellépésről jövök, de van, hogy túlfestem magam – ez is egy zsidó tulajdonság, tessék bemenni a Gerbeaudba, mindenkinek rúzsos a foga. A lényeg, hogy meg kell szagolni a szere-

pet, ha illata van: az övé. Ha szaga van: soha nem lesz az.

Nézői kérdés: Volt-e olyan élményük, hogy cenzurális tilalmak miatt nem kerülhetett színpadra valamilyen zsidó tárgyú darab? Vagy hogy zsidósággal kapcsolatos értelmezési probléma volt az igazi ok?

B. T. R.: Én éppen hogy ellenpéldát tudnék mondani: a Madách Színház – ahol sokáig dramaturgként dolgoztam – egész társulata eljött az általam igazgatót Zsidó Múzeumba a Hegedűs a házaton próbái idején. Fantasztikus egy órát töltöttünk együtt: nyitottak voltak, érdeklődők. Pikáns történetet mondok el, de egymás közt vagyunk: az ortodox zsidóknál ritka a franciaág. Régi szokás volt, hogy amikor apu át szeretett volna menni anyuhoz, átdobta hozzá a kipáját. Ha anyu benne volt, visszadobta. Elmondtam a történetet, és a madáchbeli előadás Goldéja és Tevéje, Kiss Mari és Dunai Tamás bele is építette a játékába.

K. J.: Az előbbi kérdésre szeretnék reagálni: lehet, hogy nagyon naivnak tartasz, de nagyon meglepett a kérdésed. Hol lenne olyan színház, ahol ilyen

okokból nemet mondanának? Antisze-mitizmus szerintem mindig inkább a politikában van, mint a mindennapokban, kiváltképp ritka a színházban, amely a szeretet helye. Biztos vagyok abban, hogy ez a hisztéria is el fog múlni, ami itt már egy ideje tart.

– **Mindenkorra?**

K. J.: Azt én nem tudhatom, de szerintem az ilyesféle együttléteknek is, mint ez a mai, leginkább a görcsoldás lenne a fő feladata.

K. I.: A zsidóság a művészeteken belül igen jelentős arányban képviselteti magát, amint arra korábban már céloztam. Emiatt is gondolom, hogy nagyon sok ember irigy: akár arra is, hogy valaki valamilyen képesség birtokában van. Minél jobb vagyok, annál jobban ki tudom húzni a dolgok méregfogát. Nem kezdek el vitázni, nem veszem fel a kesztyűt, nem hallom meg. Egy dolog érdekel: hogy a dolgomat a tőlem telhető legjobb tudásom szerint tegyem, amelyet amúgy kötelességem továbbadni.

A konferencia-összefoglalót készítette és a beszélgetést lejegyezte:

Halász Tamás

A tegnap Atlantisza

A makói „Patyi néni” áldott emlékének

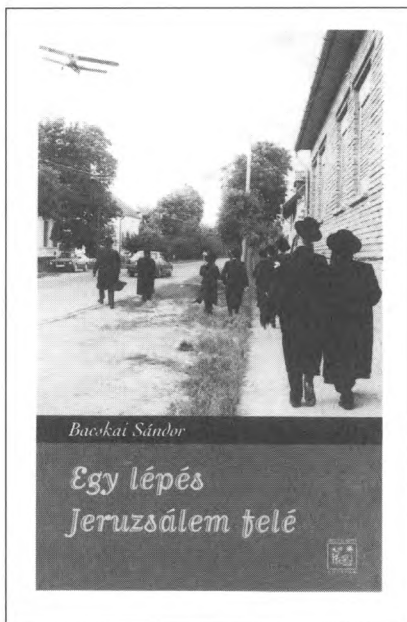
(Bacskai Sándor: *Egy lépés Jeruzsálem felé. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 1997, 181 oldal, 1100 forint*)

Villámgyorsan tűnik el szemünk elől az a világ, amelyet **Bacskai Sándor** *Egy lépés Jeruzsálem felé* című remek, lírai szociográfia-kötetében bemutat. Bacskai egykoron hatalmas univerzum elemeit tálalja nekünk, amelynek még arra sem marad ideje, hogy recsejjen-ropogjon, miközben az örökös múlt időbe süllyed el.

Napjainkban, amikor egy magyarul kifogástalanul megszólaló pajeszos-kaftános ortodox zsidó bármely boltban megdöbbenést kelt, már-már elképzelhetetlennek tűnik az, hogy a könyv címlapján a – ha jól veszem ki – makói kis utcán igyekvő figurák a közelmúltig eklatáns részét képezték a magyar társadalomnak. Látványuk megszokott és mindennapos volt bármely településen.

A kötetet olvasva eszembe jutott kedves szomszédasszonyunk, aki Kárpátalja egykor hatalmas közösségének maradványából települt ide és ujjongva számolt be nekünk első izraeli útjáról: „képzeljétek el, mindenki, még a sarki rendőr is zsidó”. Bacskai könyvének első harmadában immár külföldön élő, idős, regényt megérett élettörténetekkel bíró ortodox férfiakat beszélget. Egyszerű, hétköznapi embereket, segédmunkásokat, iparosokat, akik fiatal fejjel nem hihették volna, hogy egy mára rekonstruálhatatlan, megperzselt, megcsontított tablóképp hímondóként számolnak be életükről: akiket a történelem tébolya emelt át egyszerű és személyes, családi történelemből a Történelembé, hogy életükkel illusztrálják annak folyását.

Remek érzékkel hagyja meg beszédük karakterjegyeit a szerző: megtisztogatja csak mondataikat, ám ezek a lejegyzett szövegek erős néprajzi-nyelvészeti anyagként is megállják helyüket. Ízük marad: fokozva a megszólalók személyiségét és személyességét: történeteikben jobbra a holocaust és az '56-os forradalom közti időszak, a vallásához, világnézetéhez utolsó csepp ere-

jéig ragaszkodó egyén modus vivendi-típusú dilemmáit, keservét ismerhetjük meg. (Mint ilyet, szinte unikumként a hazai zsidó tematikájú irodalomban.) A tömeges pusztulás és az önkéntes elvándorlás közti évek reménykedését, majd – a diktatúrával elkövetkező – abszurditását és iszonyatát.

A kötet másik nagy egysége a *Volt Pesten egy jesiva* címet viseli. Tucatnyi megszólalóval készített interjúmozaik ez. Zaklató töredezettsége és informatív volta szépen látta a tárgyat, ezt a drámai, utolsó kísérletet. Azon utolsó rügynek kifejlését és hervadását, amelyet ez az agyonkínzott fa még produkálni tudott. Aki ismeri a Kazinczy-síli világot, sajgó szívvel azonosítja be a megszólalókat, megidézetteket. Aki látja, hogy ünnepről-ünnepre hogyan tűnnek el az öregek a padosorokból, hogyan apad és fogyatkozik ez a varázsos közösség, hogy némi fiatallal pótolassanak ki sorai a megújuló, csodás falak között, az tudja, miről szólnak ezek a sorok.

Az elnéptelenedő pesti ortodox imaházak világáról, és az előregedett, maradvány kassai gyülekezetéről szóló két írással szembesít minket legélesebben ezzel az eltűnő világgal Bacskai. Költői szépségű leírásai mélységesen megrendítik az embert. Árnyszerű hősről ol-

vasunk: lét és nemlét határán egyensúlyozó utolsók utolsóiról, a kifosztott, elfelejtett, szlamosodó könyvek közepén álló imaház utolsó bácsijáról, megvényt, ittfelejtett, álomszerű öregekről.

Az egykoron nagy hírű pápai és makói közösségek külfönből múltat keresni visszatért csoportjaihoz csatlakozó szerző a két városba gyökerkereső villámlátogatásra jötteket kísérte el. Két utolsó írása már kimondottan filmszerű: a dokumentarista, miközben rácsodálkozik vizsgálódása pompázatos tárgyára, a talán soha így vissza nem térő alkalomra, minden energiájával követi a gyorsan pörgő eseményeket. A kisvárosi élettérbe visszatérő ortodox látogatókét, akiknek szállása előtt néhány idős helyi lakos jár fel s alá – belépni nem merte –, hátha megpillantja valamely gyerekkori barátját. Sorait olvasva egyre hangosabban halljuk az óra ketyegését: két évtized múlva már nem lesz magyarul hibátlanul beszélő echt ortodox. Három évtized múlva már teljesen eltűnik a nemzedék, amelyik érdemi élményeket hozna ősei magyar földön egykoron élt teljes közösségről. Fél évszázad múlva pedig a külföldi pápai, makói, kisvárdai, újhelyi gyülekezetekben már nem lesz senki, aki bármi eleven tudna arról, mi tartja össze közösségüket pontosan. Mert addigra a tárgy emléke, a felmenőkkel együtt, örökre elenyészik.

„Még sötét van, amikor az első busz elindul Pestre. A másik majd reggel megy, de addig már nem érdemes lefeküdni. Elsétálok a templomig, ácsorgok az árokparton. Az Eötvös utcán korán kelők sietnek. Ilyen kihalt nem volt még a Zsidó utca, gondolom” – zárja a makói látogatás leírását Bacskai. A (helyesen) Kis Zsidó utcai, megroggyant, meggyalázott zsinagóga beszakadt előterében, akkoriban, amikor sokszor jártam oda, elkérve a kulcsot a Zsidó utcán (Deák Ferenc utca) Patyi nénitől – akinek fia, mint volt jesivanövendék, szintén megjelenik a könyvben –, előírással fekete koporsókat raktároztak. Ha számláltuk, mindig tudtuk, kérdés nélkül is, hányan lettek kevesebben a legutolsó látogatásunk óta. „Az enyém az utolsó glatt kóser háztartás az egész megyében” – mondta mindig Patyi néni, Teitelbaumné. Már ő sincsen. A holtak, a voltak emlékezetére állított, nemes anyagból készített emlékkő ez a kötet. Hiánypótló, érzékeny és elhivatott alkotás, amiért szerzőt és kiadót hála illet.

Halász Tamás